JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ

roč. XXXV – 1998

č. 3 a 4

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XXXV (1998), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada :

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Alena Vrbová (výkonná redaktorka)

Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Pavel Novák, Zdeněk Starý

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1
(k rukám prof. J. Kořenského)

Toto dvojčíslo bylo vydáno za podpory Českého literárního fondu.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word; disketu redakce vrátí. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě.

OBSAH

strana

M. Slezáková: Role ukazovacích zájmen ten, ta, to v mluveném dialogickém textu 5

M. Kurillová: Čeština jako cílový jazyk v procesu simultánního tlumočení 21

P. Nádvorníková: Polopřímá řeč jako specifický stylistický prostředek 39

Nové publikace

A. Jirsová: Jiří Kučera - Jiří Zeman: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 47

Diskuse

J. Hronek: Poznámka k příspěvku J. Bartoška 50

Kronika

M. Harvalík: Významné životní výročí Libuše Olivové-Nezbedové 55

Z. Tichá - A. Rangelova: Slovník - práce, která může trvat celý život 58

Poznámka redakce: V tomto čísle navazujeme na tradici, podle níž Jazykovědné aktuality poskytovaly studentům a čerstvým absolventům vysokých škol možnost publikovat jejich první příspěvky. Tři absolventky FF UK zde představují své nedávno úspěšně obhájené diplomové práce. Příspěvky začínajících lingvistů budeme i nadále rádi uveřejňovat.

Role ukazovacích zájmen *ten, ta, to* v mluvené dialogickém textu

Markéta Slezáková

Ve svém příspěvku bych se ráda zamyslela nad ukazovacími zájmeny *ten, ta, to* a jejich funkcí v mluveném dialogickém textu. Analýza frekvence ukazovacích zájmen *ten, ta, to* a klasifikace funkcí byla provedena na materiálu televizního diskusního pořadu *Respektování*.

Úvod

Mluví jako Pánbůh. Mluví jako kniha. Mluví, jak mu zobák narost.

Výše uvedené frazeologismy dokládají, že společnost mluvenému jazyku od nepaměti přikládala velký význam. Komplexní analýze mohl být ovšem mluvený text podroben až v posledních desetiletích, kdy moderní technika umožňuje zachytit nejen lidský hlas, ale dokáže vizuálně zaznamenat i celou situaci, ve které se projev uskutečňuje.

Mezi snadno dostupné mluvené dialogické texty patří ty, které jsou určeny pro veřejnou prezentaci a jejichž kvalitní záznamy lze velmi lehce získat. Patří k nim například rozhlasové a televizní diskusní pořady. Jejich analýzu pokládáme za obzvlášť důležitou vzhledem k silnému vlivu, který mají na jazykové povědomí statisíců lidí.

Jazykový materiál

Pro analýzu mluveného projevu jsme zvolili jeden text televizního diskusního pořadu *Respektování*[1]. Práce s tímto textem nám umožnila komplexní pohled na jeden z typických dialogických mluvených televizních diskusních pořadů. Mohli jsme

[1] *Tento pořad* Respektování *byl vysílán dne 29. 4. 1997. Jeho videozáznam je součástí souboru nahrávek Ústavu pro jazyk český AV ČR. Od roku 1997 se účastním práce na grantovém úkolu* Dialog ve světě lidí a strojů *(vedoucím projektu je prof. Jiří Kraus, DrSc.). V oddělení textové lingvistiky a stylistiky pod vedením PhDr. Světly Čmejrkové, CSc. přepisuji a analyzuji mluvené dialogické projevy (především televizní* a rozhlasové diskusní pořady).

s textem operovat jako s celkem, jehož jednotlivé složky (morfologická, syntaktická, interakční) spolu těsně souvisejí. Stejné úryvky textu slouží jako podklady pro různé analýzy a umožňují tak sledovat těsnou provázanost výše uvedených složek.

Role ukazovacích zájmen v textu

Při přepisu televizních a rozhlasových diskusí a koneckonců i při přepisu běžných každodenních rozhovorů vychází najevo, že mluvené texty vykazují vysokou frekvenci ukazovacích zájmen. Je jejich výskyt častý též v psaných projevech, nebo je nižší? Pokud ano, jaký je důvod velké koncentrace v mluveném projevu? Proč nám častý výskyt ukazovacích zájmen nepřipadá při poslechu mluveného projevu tak nápadný? Proč si jich začneme všímat až tehdy, kdy mluvený projev fixujeme písmem a analyzujeme? Jak se liší funkce ukazovacích zájmen v psaném a mluveném projevu? Mají svou určitou funkci (funkce), nebo jsou v některých případech používána nadbytečně? Je možné ukazovací zájmena v textu nějak klasifikovat?

Frekvence ukazovacích zájmen

Abychom ověřili předpoklad vysoké frekvence ukazovacích zájmen v mluvených projevech na rozdíl od projevů psaných, rozhodli jsme se porovnat statisticky zpracované údaje získané z přepisu diskusního pořadu *Respektování* se statistickými údaji uvedenými ve Frekvenčním slovníku věcného stylu (1983), který poskytuje informace o frekvenci ukazovacích zájmen *ten, ta, to* v publicistických textech převážně psaných. Korpus publicistických textů, s nimiž Frekvenční slovník pracoval, čítal 180 000 slov. Jednotlivé texty souboru obsahovaly 3 000 slov. Z publicistiky bylo při počtu 180 000 slov zastoupeno 30 textů z let 1972-1974. Psaných publicistických textů bylo celkem 52, z toho mluvených 8. Převážně byly tedy zastoupeny texty psané.

Přepis pořadu *Respektování* obsahuje celkem 9 686 slov, tj. slovních tvarů. Ve statistice jsou započítány všechny tvary slov, nikoli pouze lexémy. Z tohoto počtu je 755 ukazovacích zájmen, což představuje **12,83** % všech tvarů. Frekvence je to velmi vysoká, uvědomíme-li si, že ukazovací zájmena tvoří početně jen velmi omezenou skupinu slov. Kromě tvarů zájmen *ten, ta, to* se v textu vyskytla ještě další zájmena: *tento, tenhle, tenhleten, tenhlencten, tajidleten*. Vyvážená je distribuce ukazovacích zájmen *ten, ta, to* a *tento, tato, toto*, ostatní výše uvedená zájmena tvoří

v textu výraznou menšinu.

Ačkoli přepis pořadu *Respektování* nemůžeme pokládat za text zcela spisovný, ve skupině ukazovacích zájmen se vyskytují především podoby "neutrální" (*ten, ta, to* a *tento, tato, toto*), tedy podoby společné jak spisovnému, tak nespisovnému typu projevu. Typicky nespisovných tvarů ukazovacích zájmen (*tenhlencten, tajidleten*), je v textu pouze 9 ze 755, tedy asi 1,2 %. Z hlediska různých podob ukazovacích zájmen tedy můžeme text pokládat za převážně spisovný.

Např. ZP: *...a že jo: takže vždycky ten šéf toho státu svolá to grémium co dělat s tou krizí, a **tajidleta** expertka která se přizná, že e e za bývalého režimu to jest za toho kapitalistického podnikala, a to tak že měla ten e: veřejný dům,...*

Do statistiky byly zahrnuty všechny podoby ukazovacích zájmen *ten, ta, to* v různých pádových tvarech bez ohledu na pozici, kterou ve větě zaujímají (ať jde o pozici "pro-nominální", nebo atributivní), s výjimkou těch případů, kdy zájmeno svou funkci již neplní a má v daném postavení platnost částice,

např. ZP: *... my se teď vracíme jakoby celé to dvacáté století k jakýmsi hodnotám tribalismu. jo:, **to** jako nebo např. VD: [ře řa] da těhlenctěch věcí no: <**to** já ani nic jinýho nečekám>.*

Výskyt ukazovacích zájmen v **psaném** publicistickém textu, jak uvádí Frekvenční slovník věcného stylu, dosahuje hodnoty 2,22 % výskytů, což je oproti textu mluvenému velmi výrazný rozdíl.

Tento markantní rozdíl vystihuje následující graf, vytvořený na základě výše uvedených statistických údajů. Sloupce představují v procentech vyjádřený podíl ukazovacích zájmen v psaném a v mluveném textu.

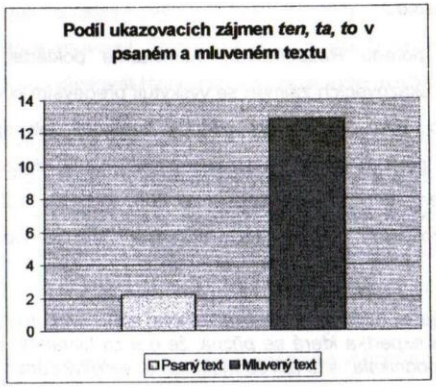

Některé příčiny vysoké frekvence ukazovacích zájmen v mluveném textu

Položme si tedy otázku, čím je rozdílný výskyt ukazovacích zájmen v psaných a mluvených textech způsoben? Jednak vychází z odlišného způsobu vzniku, fungování a cílů obou druhů textů. V mluveném dialogickém textu, který je založen na ochotě účastníků mluvit o téže věci, je nutné vycházet ze společných zkušeností obou partnerů komunikace, nalézt společné téma. V televizním pořadu *Respektování* mluví o téže věci více mluvčích, a je tedy neustále nutné signalizovat souvislost s tím, co již bylo řečeno. Mluvčí přispívá ke smysluplnosti textu nejen tím, že odkazuje na to, co řekl předchozí mluvčí, ale také tím, že odkazuje na svou předešlou řeč. Text je tak tvořen složitou sítí koherenčních vztahů, která propojuje nejen repliky jednoho a téhož mluvčího, tak také repliky různých mluvčích. Mezi prostředky, které se hlavní měrou podílejí na textové koherenci mluvených textů, signalizují souvislosti mezi tématy uvedenými na různých místech textu, patří právě ukazovací zájmena *ten, ta, to*.

Tato zájmena usnadňují příjemci orientovat se v textu. Mohli bychom říci, že se mluvčí pohybují v jakémsi kruhu, který je ohraničen hypertématem, dílčími tématy a pomocí ukazovacích zájmen se pokoušejí neustále se štěpící text stmelovat dohromady, upozorňovat na souvislost témat, popř. na jejich totožnost. Následující příklady se objevují na různých místech textu *Respektování* a mluvčí pomocí ukazovacího zájmena *ten* upozorňuje na to, že řeč je stále o stejném balíčku, signalizuje tedy totožnost obou předmětů řeči.

Např. BD: *... jediná možnost je tedy že by **ten balíček** přinesl poměrně rychlý a velmi velmi e: jaksi velmi e velmi viditelný efekt.*

VD: *tak držme si **ten** držme si **ten** ee **balíček, ...***

VD: *...že by měla zatnout zuby, a že by měla se snažit realizovat ty věci které si v **tom balíčku** dala,...*

VM: *... já bych nerad opustil **ten balíček** eště, protože v **tom balíčku** sou některé věci...*

Časté užívání zájmen *ten, ta, to* může plynout z nejistoty mluvčího, zda je souvislost mezi jednotlivými předměty řeči příjemci dostatečně jasně naznačena. U některých mluvčích se setkáme s tendencí k nadměrnému užívání ukazovacího zájmena *ten*, které vede až k tomu, že text se stává pro příjemce nesrozumitelný. Nesrozumitelnost je způsobena pravděpodobně tím, že mluvčí není schopen přizpůsobit se příjemci a hovoří o tématu jako o věci známé, určité. Neuvádí tak vlastně téma jako nové, ale jako již známé, na které je možno odkazovat.

Např. ZP: *no: já bych řek že především celé dvacáté století je vlastně krizové ((úsměšek VM))*

ZP: *<pokud de> o hodnoty demokracie. jo:, jako a my jako <češi, sme> ((smích z publika))*

ZP: *v jistém smyslu byli ve výhodě či v nevýhodě jak se to posoudí, protože my sme si mysleli že e takrize, je: jaksi krize která je způsobená komunistickým režimem, a že, demokracie je naopak lék na naše mravní a jiné neduhy. jo:, jenomže nějakou dobu trvalo, než sme zjistili, že to budování na místo reálného socializmu reálného kapitalismu, jako, že to tyhle problémy neřeší. dyž se podíváme na dvacáté století tak krize demokracie kerá vznikla před dva a půl tisíce lety v řecku, jakožto jistý recept na zmatky e pozdního tribalismu, **toho kmenového uspořádání společnosti** které nadále nebylo možné. my se teď vracíme jakoby celé to dvacáté století k jakýmsi hodnotám tribalismu. jo:, to jako*

VM: *dobře [to zní to zní hod]*

ZP: *[obnovují se hodnoty],*

VM: *ně fatalisticky*

VM: *to zna[mená že že se nedá cel]*

ZP: *[nene ne jako to je potřeba vědět]*

VM: *kem nic dělat.*

ZP: *no ne: vě dělat nebo nedělat to je otázka jo:. e: obnovují se hodnoty, jaksi rodinných nebo pseudorodinných společenství, takový hodnoty jako je solidarita. věrnost. a jejich reprezentanty sou ale paradoxně velmi podezřelé instituce, třeba mafie je taková e e ((smích publika)) organizace která obnovuje ty rodinné hodnoty. jo:, nebo jaksi stavovské stavovsky koncipovaná státní moc. italský fašismus. jo:,*

VM: *dobře.*

ZP: *[a:]*

VM: *[ale poďme zpátky] poďme zpátky do čech.*

ZP: *no: a teďka. my sme,*

VD: *ale co to taky má ve vztahu <k nám? co tím chcete říct. > ((smích publika))*

Ukazovací zájmena mohou fungovat jednak jako prostředky textové ekonomie (v případě, kdy zastupují výraz, který by se jinak stále opakoval),

např. ZP: *... je tu jak říká voskovec s werichem možnost ještě další, a ta není doložená, a to totiž možnost trochu starší. a ((uchichtnutí ZP)) ta by spočívala v tom, že : ...*

a jednak jako prostředky redundantní (v případě, že plní funkci výplňkového jazykového prostředku),

např. *zatím se nikomu nic strašnýho neděje. jo: ne nejsou to **ty** ty signály které sou vzbuzují spíš obavy do budoucna, než že by na někoho dopadalo, snad s výjimkou tedy penzistů v tuto chvíli nějaký závaží prostě nějaký katastrofy.*

Nejpodstatnějším rozdílem při vymezování funkce zájmen v mluveném a psaném textu je role zapojení textu do širšího kontextu, do situace. Při interpretaci funkcí zájmen *ten, ta, to* nemůžeme v mluveném textu pracovat pouze s textem samým, ale se situačním kontextem, popř. kulturním, historickým kontextem. Fungování ukazovacích zájmen a jejich rozdílnou distribuci v psaných a mluvených textech je nutno řešit na úrovni textové syntaxe. Ukazovací zájmena nelze interpretovat na nižší úrovni, v rámci jedné výpovědi, ale pouze na úrovni vyšší - v rámci tematických bloků, celého textu, popř. kontextu.

Klasifikace ukazovacích zájmen *ten, ta, to* na základě dosud publikovaných prací

Před provedením klasifikace ukazovacích zájmen na základě televizního diskusního pořadu *Respektování* jsme se pokusili podat klasifikaci funkcí ukazovacích zájmen na základě prací, které se touto problematikou do této doby zabývaly. Vybrali jsme pouze ty nejpodstatnější z nich: Adamec, P. (1980), Adamec, P. (1983), Bělič, J. (1970), Hlavsa, Z. (1972), Kolářová, I. (1996-1997), Komárek, M. (1978), Křížková, H. (1971), Mathesius, V. (1926), Mrázek, R. (1954), Schneiderová, E. (1993), Tahal, K. (1977), Zimová, L. (1994), Zubatý, J. (1917).

Za základní, primární jsou považovány následující tři typy funkcí:

1) Funkce ukazovací (ale též deiktická, přímo ukazovací, ukazovací v nejužším slova smyslu přímého ukázání, deixe situační), např. *Podej mi ten sešit!* Přestože tato funkce dala tomuto typu zájmen jméno, shodují se téměř všechny studie na tom, že zájmeno *ten* je v této funkci nahrazováno zájmeny *tento, tenhle, tenhleten* (v mluveném textu ještě dalšími, nespisovnými podobami, např. *tenhlencten, tendle* ...). Široké škále různých podob zájmena se věnuje Berger (1993 a 1994), k jehož článkům tímto odkazuji.

2) Funkce anaforická (též připomínací) - odkaz k předchozímu textu a kontextu, např. *Byl jednou jeden král a ten měl tři syny.*

3) Funkce kataforická (též gramatická, preparativní) - odkaz k následujícímu textu a kontextu, např. *Vždycky mu šlo jenom o to, aby se moc nepředřel.*

V některých studiích jsou funkce 2) a 3) sdruženy do skupiny jedné (např. jako kontextová deixe nebo jako funkce vnitrotextového odkazování - zde záleží na tom, zda beru v úvahu pouze text, nebo i kontext).

Další funkce, 4) a 5), jsou nazývány sekundární a jsou z funkcí primárních odvozeny. Často jsou v užití jednoho zájmena přítomny funkce obě - jak primární, tak sekundární.

4) Funkce emocionální (též citová, emocionalizační, expresivní), např. *Ten Honza, to je ale drzoun!* - charakteristika této skupiny je ve srovnání s 1), 2), 3) odlišná. Vyjadřuje zde nevoli, zájmeno se vyskytuje u jména, kterého se týká zvýšená citovost mluvčího (ať kladná, či záporná).

5) Funkce intenzifikační (též zdůrazňovací - zejména ve spojení se superlativy), např. *Neměl ani to nejmenší tušení, že se něco děje. Ať ten Jiříček nevypadne z toho okna.*

Někdy bývá tato funkce zařazována do skupiny emocionální.

Postoj dosud publikovaných prací k existenci určitého členu v češtině

K zajímavému problému v oblasti ukazovacích zájmen patří předpoklad, že *zájmena ten, ta, to* fungují ve smyslu tzv. určitého členu. Podívejme se nejprve, jak se k této otázce vyjadřují dosud publikované práce.

Užívání zájmena *ten*, které by bylo možné chápat v platnosti určitého členu,

se věnuje značná část prací. Avšak pouze někteří tu výslovně mluví o funkci určitého členu. Nejradikálněji postupuje učebnice češtiny Čermák, F. - Holub, J. - Hronek, J. - Šára, M. (1991, s. 77), ve které autoři prohlašují, že "česká zájmena ukazovací jsou ve valné většině příkladů ekvivalenty anglických určitých členů". Z lingvistických studií nazývá přímo určitým členem jeden z významů zájmena *ten* pouze Adamec, který ale vzápětí dodává, že zájmeno nabývá charakteru určitého členu pouze v případech, kdy z hlediska sdělovacích potřeb není zcela nezbytné, např. . *<Člověk odemyká dveře a nemůže je odemknout.> Dej mi ten klíč, já to zkusím sám.* Otázkou je, zda v tomto případě nejde o deixi v nejužším slova smyslu. Zubatý připouští postupné zeslabování ukazovacího významu a vyjádření pouze známosti v nejširším slova smyslu (tedy vlastně má funkci určitého členu). Mathesius je ve své formulaci opatrný - zájmeno *ten* se určitému členu pouze blíží (největší překážkou plného uznání je podle něj fakt, že užití zájmena *ten* nevyplývá z významu samotného substantiva). Tahalovo vyjádření je velmi diplomatické - v češtině sice pro kategorii určenosti žádný zvláštní prostředek není, ale vyjádřit ji lze, a to právě ukazovacím zájmenem *ten* a aktuálním větným členěním. Tahal mluví o významu známosti. S podobným obsahem, který je ale jinak pojmenován (připomínací, odkazovací význam, odvolávání se na společné zkušenosti) se setkáme ve studiích Adamce, Schneiderové i ve Slovníku spisovné češtiny.

Čermák uvádí (1994, s. 107-108), že substantivum, které je opakovaně užité, je možno označit (především za pomoci ukazovacích zájmen) tak, aby mělo určitou platnost. Zimová (1994, s. 137-138) hovoří v souvislosti s přítomností ukazovacího zájmena u vlastního jména o funkci, která má vyjádřit pouze to, že se o daném předmětu řeči již v textu hovořilo. Na základě analýzy textu diskusního pořadu *Respektování* se domníváme, že funkce, o které hovoří Zimová ve spojení s vlastními jmény, se uplatňuje i ve spojení se jmény obecnými.

Z klasifikace provedené na základě textu *Respektování* vyplývá, že zájmeno *ten* má stejnou funkci jako určitý člen pouze za jistých podmínek. Musí stát v atributivní pozici a musí být spojeno se substantivním výrazem, jehož referent má klíčovou roli ve výstavbě celého textu, tedy je jakýmsi stále se opakujícím tématem. Tato tematická totožnost je pak naznačena ukazovacím zájmenem *ten*, jehož funkcí není ukazovat na předmět řeči, nýbrž na něj odkazovat a přispívat tak k soudržnosti celého textu.

Nemůžeme tedy prohlásit zájmeno *ten* za český určitý člen, ale pouze konstatovat, že za určitých podmínek (v souvislosti s tématem) může mít tu funkci, kterou v jiných jazycích plní určitý člen.

Klasifikace ukazovacích zájmen *ten, ta, to* na základě televizního diskusního pořadu *Respektování*

Při klasifikaci ukazovacích zájmen *ten, ta, to* na základě televizního diskusního pořadu *Respektování* je nutno přihlížet k pozici, kterou zájmeno ve větě zaujímá. Takové pozice jsou dvě:

- **pozice "pro-nominální"**
- **pozice atributivní** (u této pozice záleží ještě na tom, s jakým substantivem se pojí).

Ukazovací zájmena v těchto dvou pozicích se podílejí jednak na kataforickém a jednak na anaforickém odkazování.

1. U tzv. **kataforického odkazování** (odkaz dopředu) můžeme většinou jednoznačně určit, k čemu zájmeno odkazuje. Většinou stojí prvek, na který se odkazuje,v těsném sousedství zájmena nebo zájmena se substantivem.

1.1 **"pro-nominální",** např. VM: *neš bude řeč čistě o politice. o* ***tom*** *proč klesá spokojenost s politickaou situací v zemi, o* ***tom*** *zda by vláda měla být restrukturalizována jak se říká, o* ***tom****. zda nás čekají i nečekají předčasné volby*

1.2 **atributivní**, např. VD: *... ale* ***ti novináři*** *kteří dneska zcela právem nás kritizují a šijí do nás ze všech pozic...*

2. U tzv. **anaforického odkazování** (odkaz dozadu) není vždy možné jednoznačně určit, k čemu se zájmeno nebo zájmeno se substantivem vztahuje. Důvody jsou dva. Prvním důvodem je, že na rozdíl od katafory se zájmeno a prvek, na který se odkazuje, nemusejí nacházet v těsné blízkosti (hovoří se o navazování *distantním*, na rozdíl od navazování *kontaktního*). Druhým důvodem pak je, že záleží na formě ukazovacího zájmena (v případě pro-nominální pozice), nebo na tom, s kterým substantivem se pojí (v případě atributivní pozice). Anaforické odkazování vychází ze situace, že předmět řeči byl zaveden buď slovem, nebo delší frází, nebo pouze kontextem.

2.1 Pojmenováním zavedeného předmětu řeči nahrazujeme "**pro-nominálně**" takto:

2.1.1 *ten, ta, to* nahrazují slova v mužském, ženském, středním rodě. Mluvnická shoda se jménem zavedeného předmětu řeči pomáhá jednoznačněji určit,

k čemu ukazovací zájmeno odkazuje,

např. *je tu jak říká voskovec s werichem možnost ještě další, a* **ta** *neni doložená. a to totižmožnost trochu starší. a ((uchichtnutí ZP)) ta by spočívala v tom, že: e jaksi vláda se bála.*, např. *ale ti novináři kteří dneska zcela právem nás kritizují a šijí do nás ze všech pozic,* **ty** *také spolu a dneska spoluvytváří to ovzduší krize* **ty** *s velkým úspěchem os spoluvytvářeli toto ovzuší úspěchu, v té době.*, např. *tahleta společnost. která stála před tou vizí, ee: to té prosperity spojené s větší demokratičností nebo s rozvojem prostě demokrati ddemo demo ddemokracie, a k* **té** *vod které fakticky nikdo žádné oběti nevyžádal*, např. *to je velmi důležitá myšlenka kontinuity. ale my nesmíme propadnout hrůze, že změna vlády, je změna režimu. jinak sme opravdu jaksi permanentně v situaci kdy o každých volbách, sme vlastně byli ze všech stran vyzývány že teď de vo všecko. a teď prosim do řady, do šiku, komisaři, komunisti, a* **tydlecty** *do první řady, a: jak e nebo ty ty druhý, zase.*, např. *no to neny jenom odvolání ministryně, já si myslím že to je daleko hlubo hlubší problém o* **tom** *jako píšou právě v tom baličku co vlastně má dělat.*

2.1.2 univerzální *to* má schopnost ve všech pádech singuláru odkazovat na slova, fráze i mimo text na zavedený předmět řeči. Na slova odkazuje v těchto případech:

např. *nerad bych se dopustil urážky e: vysokých míst. ale za starého režimu, se vyprávěla jedna taková anekdota když vypukla ekonomická krize vyprávělo se* **to** *za všech vládců končilo* **to** *husákem, a poprvé se* **to** *tuším vyprávělo o anežce co byla nejdřív hodinová a potom spurná,,* např. *VM: [vy s] touto definicí krize zablokované demokracie souhlasíte? VD: no já nevim jestli s* **tim** *jestli s* **tim** *umim souhlasit.*, např. *ani opoziční sociální demokracie, ani ty d dvě další politické strany mi nevyhovují no tak já myslim že teď to musí projít nějakou hlubokou katarzí a z* **toho** *musí vzniknout nějaké nějaká nová politická síla, která vdechne* **to** *co nám chybí, to je ta nová vize.*, např. *ano. legasetiva chyběla a chybí dodnes. e: rozumím, proč to chybělo v chyběl v chyběla v prvním roce. nerozumím, proč* **to** *stále chybí.*

2.2 Na různě zavedený předmět řeči odkazujeme pomocí ukazovacího zájmena v pozici **atributivní:**

2.2.1 opakováním

např. *proto sem také na začátku vám předestřel tu alternativu která myslím neni e jako pro vás e dehonestující. ta alternatíva že v tom je jistý heroismus., já se domnívám že* **směr naší politiky** *směr naší reformy byl správný. odmítám názory že sme byli příliš liberální a že od toho liberalismu musíme odstoupit. naopak říkám i z pozice třeba politické strany jejímž sem místopředsedou. e: naopak více toho liberalismu. ale celý ten náš život nebyl dobře zarámován legislativně. pravidly. sankcemi. z toho vyplývající. a jestli mám začít od toho sebezpytování a jsem li na křižovatce ohlédnutím se dozadu, tak tam bych především viděl chyby ne: v* **tom základním směru té e té politiky**.

2.2.2 opakovaným spojením tzv. klíčového slova - *vláda, krize, balíček* - s ukazovacím zájmenem (v tomto případě by se dalo uvažovat o funkci podobné určitému členu)

- ***ten + vláda***: např. *mě vlastně víc než ta stávající situace překvapilo to, že: naše vláda vůbec po těch volbách tak stála o to* **tou vládou** *zůstat., za druhé já jsem představitel vlády, sedím v* **té vládě** *již osmý rok, to je strašně nebezpečný myslim z politickýho hlediska tohle by se mělo vždycky brát tak že vinna je* **ta vláda**., teda já sem si myslel že tohle udělá v tý situaci kdy se kdy po těch volbách, jako bylo jasný že **ta vláda** *bude mít hodně svázaný ruce,, já sem člen té vlády, spíše z důvodu že cítím potřebu se dovzdělat, že sem šel do* **tý vlády** *strašně mladej,, dyž to mám říct trochu s prominutim lidově tak mě musej z* **té vlády** *aspoň těch pár měsíců vynést nohama napřed abych odstoupil., já se obávám, že dyž* **ta vláda** *teď udělá to že pani ministryni parkánovou kerá je tam asi tři měsíce, jaksi pošle pryč, tak si veřejnost bude myslet že si z ní vláda dělá srandu*

- ***tento + vláda***: *ředitel institutu východ západ pan džonatan stajn dokonce nedávno řekl. že* **tato vláda** *si už jen těžko drží hlavu nad vodou a nevypadá to. že ještě najde dostatek podpory mezi lidmi., např. já si myslim že ta věc ovšem je trochu hlubší než jenom nespokojenost s* **touto vládou** *s touto politickou reprezentací, VD: já sem měl trochu em připravenou takovou e e takovou formulaci, že v podstatě je to také krize očekávání. ta k očekávání která vznikla mezi léty devadesát dva a devadesát čtyři především. VM: a která vy ste vytvářeli [***tato vláda***]., buď balíček rychle přinese aspoň v některých oblastech efekty. nebo opravdu budeme mít veliké starosti. a já je nechci přivolávat a rovnou vám říkám, že nepomýšlím o žádné demisi. že si nemyslím že by* **tato vláda** *o mm něčem takovém měla pomýšlet, že by měla zatnout zuby, a že by měla se snažit realizovat ty věci které si v tom balíčku dala,, sociální demokracie nabízí, vlastně že ona bude realizovat to na čem vl na čem* **tato vláda** *konzervativní neuspěla, já se obávám. že e* **tato vláda** *se může ještě nějaký čas udržet, teď nemyslím já osobně teď myslim* **tato vláda** *proč by to neměla vzdávat do toho období,*

tenhle + vláda: *atmosféra ve vládě* **v tédle vládě** *vždycky byla svým způsobem napjatá.*

ten + balíček: *jediná možnost je tedy že by* **ten balíček** *přinesl poměrně rychlý a velmi velmi e: jaksi velmi e velmi viditelný efekt., tak držme si ten držme si* **ten** *ee* **balíček**, *že by měla zatnout zuby, a že by měla se snažit realizovat ty věci které si v* **tom balíčku** *dala, já bych nerad opustil* **ten balíček** *eště, protože v* **tom balíčku** *sou některé věci, a vy tomu opravdu věříte? pane ministře že* **ten balíček** *kufříček nebo vagón. že opravdu v krátké době to jest řekněme do konce letošního kalendářního roku, jako přinese ten efekt?, spíš vidím, že:* **ten balíček** *je: politické opatření, já teď nechci mluvit o tom jesli* **ten balíček** *je ekonomické opatření, nebo politické, to je strašně náročnej úkol. kterej prostě předpokládá, že že se prosadí strašná spousta nepopulárních opatření v* **tom balíčku** *sou tak velmi jaksi citlivě citlivě odměřována, mluvme o tom mluvme o tom věcně. v* **tom balíčku** *je několik věcí, proč vláda nepředstoupila znovu před parlament a nedala znovu hlasovat například o důvěře vládě ve věci* **toho balíčku**, *a vy si] VM: osobně myslíte že personální změny ve vládě by nezlepšily důvěryhodnost* **toho balíčku**., *a udělat napřed t e nějakým programem, tedy programem typu* **toho balíčku** *dejme tomu, cítím tu odpovědnost, realizovat to co* **z toho balíčku** *de de realizovat, o tom jako*

píšou právě v ***tom baličku****, tam já bych přál že by to takle fungoval podle přání t em vlády v* ***tom baličku***

2.2.3 odkazováním spojeným s přejmenováním

Mezi prvním pojmenováním a substantivním výrazem se zájmenem je určitý sémantický vztah - podřazenosti, nadřazenosti atp. To, že jde o týž předmět řeči, je naznačeno právě přítomností ukazovacího zájmena.

Např. *já si myslim že ta věc ovšem je trochu hlubší než jenom nespokojenost s touto vládou s* ***touto politickou reprezentací****, dyž se na konci štyřicátých let rodila měla narodit moje dce sestra, tak ee mně tehdy tříletému ses tetičky a babičky jako říkaly že se musí jako cukr dávat za vokno aby vrána* ***tu holčičku*** *přinesla*

2.2.4 odkazováním, které je uskutečněno pomocí ukazovacího zájmena ve spojení se substantivem zobecňujícím - *věc, problém, otázka.*

Např. *nedomnívám se ovšem že by to mohlo mít nějaký bezprostřední politický efekt v* ***té věci*** *o které tady máme mluvit, já si myslim že* ***ta věc*** *ovšem je trochu hlubší než jenom nespokojenost s touto vládou s touto politickou reprezentací, [ře ře] da* ***těhlenctěch věcí****, řada těchto věcí, že by měla se snažit realizovat* ***ty věci*** *které si v tom balíčku dala*, atd.

Pragmatické roviny se týká spojení ukazovacího zájmena s časovým výrazem, ve kterém ukazovací zájmeno v atributivní pozici odkazuje na kontext.

Např. JN: *... temelín. který možná nebude dokončen ani dokončen ani ani v* ***tomto století****.*

Nebo např. VD: *pánové přede mnou řekli. já bych za prvé emm musím brát vážně číslo sedumdesát dva procent nebo z druhé strany sem četl že pouze jedenáct procent podle toho dnešního výzkumu lidí říká že transformaci považuje za úspěšnou. já em věřím že v tomto bodě sme teď v* ***tomto okamžiku*** *sme teď v nejnižším bodě těchto těchto hodnocení,*

Další příklady: BD: *... já se domnívám že václav klaus se vyčerpal. to je mo moje přímá odpověď na tu otázku, že není v* ***tuto chvíli*** *schopen e: e jaksi nabídnout nějaký produktivní produktivní řešení tý situace...*

BD: *... zatím se nikomu nic strašnýho neděje. jo: ne nejsou to ty ty signály které sou vzbuzují spíš obavy do budoucna, než že by na někoho dopadalo, snad s výjimkou tedy penzistů v* ***tuto chvíli*** *nějaký závaží prostě nějaký katastrofy...*

VD: *<teď já vim> že v dnešní době opět zase zdvihat prapor úspěchu se zdá být úsměvné, ale ti novináři kteří dneska zcela právem nás kritizují a šijí do nás ze všech pozic, ty také spolu a dneska spoluvytváří to ovzduší krize ty s velkým úspěchem os spoluvytvářeli toto ovzuší úspěchu,* ***v té době****. a byli sme v té době*

chváleni...

JN: *trošku zapomenutý jak v tom v té diskusi tak i v baličku. je: otázka právního státu. poslední odstavce tři štyři v balíčku mluví právě o tom. a: právě tam si myslím je nejvyšší čas aby nastala změna v ministerstvě spravedlnosti, e: sice polovina soudců z předlistopadové éry odešla, ale stále je tam polovina, která pochází z* ***té z té doby****...*

Při snaze klasifikovat a komentovat ukazovací zájmena a jejich funkce v mluveném projevu *Respektování* jsme se potýkali s mnoha problémy. Velkým problémem je především nedostatečně propracovaná terminologie. Byli jsme nuceni používat termíny, které byly primárně vytvořeny pro jazyk psaný a mluvenému jazyku nejsou s to plně vyhovět.

Závěrem

Problematika fungování ukazovacích zájmen v textu je velmi komplikovaná především z toho důvodu, že zájmena lze interpretovat pouze na vyšší úrovni textu, na úrovni textové syntaxe. Při interpretaci a klasifikaci ukazovacích zájmen je tedy nutno přihlížet nejen k samému textu a jeho tematické výstavbě, ale též ke kontextu (v nejširším slova smyslu).

Při snaze klasifikovat funkce zájmen *ten, ta, to* je podle našeho názoru velmi podstatné přihlížet k syntaktickým pozicím, která zájmena mohou zaujímat. Zatímco zájmeno *to* v univerzální formě neutra v pozici "pro-nominální" přispívá spíše k jazykové ekonomii, rodově rozlišené zájmeno *ten, ta, to* v pozici atributivní se může někdy jevit jako redundantní.

Obecně lze říci, že ukazovací zájmeno ten plní především funkce odkazovací, ať již v rámci textu, či mimo něj, a je důležitým prvkem textové syntaxe přispívajícím k textové koherenci.

Podařilo se nám též textově částečně podložit předpoklad o funkci ukazovacího zájmena ten (pouze v určitých pozicích), které má stejnou funkci jako určitý člen v jiných jazycích. Je nutno se ještě důsledněji zabývat všemi funkcemi zájmen nejen na základě textu televizních debatních pořadů, ale též na základě mluvených konverzačních textů ap. Předpoklad, že jedna z funkcí ukazovacích zájmen *ten, ta, to* je totožná s funkcí určitého členu, je potřeba dostatečně podložit

dalším příkladovým materiálem a provést i srovnání češtiny nejen s jazyky, ve kterých je určitý člen přítomen, ale i s jazyky, ve kterých přítomen není. Srovnání s jazyky, ve kterých se kategorie určitého členu nevyskytuje, by mohlo poskytnout velmi zajímavý materiál, který by ukázal, jakými různými prostředky se určitost, známost v těchto jazycích vyjadřuje.

SEZNAM LITERATURY:

Adamec, P. 1980. K vyjadřování referenční určenosti v češtině a ruštině. In: Slovo a slovesnost 41, s. 257-264.

Adamec, P. 1983. České zájmeno *ten* a jeho ruské ekvivalenty. In: Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby II, s. 153-170. Praha.

Bělič, J. 1970. Hle, tenhle, tudle, hnedle, takle... In: Naše řeč 53, s. 228-234.

Berger, T.1993. Die kurze und bewegte Geschichte des Pronomens tenhleten. In: Slavistische Beiträge, Band 319, s. 9-40.

Berger, T. 1994. Wieviele Demonstrativpronomina braucht eine Sprache? In: Wiener Slawistischer Almanach, Band 33, s. 21-36.

Brčáková, D. 1971. O tzv. navazování v nadvětných celcích v mluvené ruštině. In: Slavica Pragensia XIII, s. 153-168.

Čermák, F. - Holub, J. - Hronek, J. - Šára, M. 1991. A course of Czech language. Základní učebnice češtiny. Beginners´ level – Kurs pro začátečníky. Praha: FFUK.

Čeština, jak ji znáte i neznáte. 1996. Praha: Academia.

Daneš, F. 1985. Tematické posloupnosti a jevy příbuzné. In: Věta a text, s. 207-218. Praha: Academia.

Halliday, M.A.K.- Hasan, R. 1976. Cohesion in English. London.

Havlová, E. 1992. Prostředky textové koherence v textech rozhlasových besed. Diplomová práce. Praha: FF UK.

Hirschová, M. 1984. K jednomu typu výpovědí běžně mluvené češtiny. In: Slovo a slovesnost 45, s. 273-276.

Hlavsa, Z. 1972 K protikladu určenosti v češtině. In: Slovo a slovesnost 33, s. 199 - 203.

Kolářová, I. 1996 - 1997. Opakovaný výskyt slova *to* v mluvených projevech. In: Český jazyk a literatura 47, s. 166-170.

Komárek, M. 1978. Sémantická struktura deiktických slov v češtině. In: Slovo a slovesnost 39, s, 5 -14.

Křížková, H. 1971. Zájmena typu *ten* a *takový* v současných slovanských jazycích. In: Slavica Slovaca 6, s. 15-30.

Mathesius, V. 1926. Přívlastkové ten, ta, to v hovorové češtině. In: Naše řeč 10, s. 39-41.

Mluvnice češtiny 3 1987. Praha: Academia.

Mrázek, R. 1954. Deiktické *to* v češtině a ruštině. In: Sovětská jazykověda 4, s. 285-304.

Müllerová, O. 1983. Komunikativní složky výstavby dialogického textu. Praha: UK.

Müllerová, O. 1994. Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha.

Müllerová, O. 1995. Dialogické pořady v televizní publicistice. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha: FFUK.

Müllerová, O. - Hoffmannová, J. - Schneiderová, E. 1995. Mluvená čeština v autentických textech. Praha: Pansofia.

Příruční mluvnice češtiny. 1995. Brno: Lidové noviny.

Schneiderová, E. 1993. K užívání zájmena ten (v přívlastkové pozici) v mluvených projevech. In: Naše řeč 73, s. 31-37.

Slovník spisovné češtiny. 1994. Praha: Academia.

Spisovná čeština a jazyková kultura. 1995. Praha: FF UK.

Spisovnost a nespisovnost dnes. 1996. Brno: PF MU.

Šprta, O. 1996. Komunikativní aspekty dialogu v ordinaci dětského lékaře. Diplomová práce. Praha: FFUK.

Tahal, K. 1977. O kategorii určenosti. In: Jazykové aktuality 14, s. 17-19.

Těšitelová, M. 1983. Frekvenční slovník češtiny věcného stylu. Praha.

Trávníček, F. 1951. Mluvnice spisovné češtiny II (Skladba). Praha.

Zaorálek, J. 1963. Lidová rčení. Praha.

Zimová, L. 1994. Způsoby vyjadřování větných členů v textu, konkurence pojmenování, pronominalizace a elize. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.

Zubatý, J. 1917. Ten. In: Naše řeč 1, s. 289-294.

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK A TRANSKRIPČNÍCH ZNAČEK

VM:	označení mluvčího
JN: n[e:]	současně pronesené úseky replik (tzv. overlap)
VD: [pokuď]	
?	stoupavá intonace
.	klesavá intonace
,	pokračovací intonace, např. při výčtu (polokadence)
a:	nápadné prodloužení slabiky
=	okamžité navázání na repliku partnera
(.)	pauza
(..)	delší pauza
(...)	dlouhá pauza
( )	nesrozumitelné místo
(ale)	předpokládaný, ne dobře srozumitelný výraz
zase	nápadné zdůraznění slabiky, slova
((smích))	komentář autora transkriptu
em, e, e:	hezitační zvuky
rejtink (cizí slova)	přepisována foneticky
<uhodil>	mluvčí mluví se smíchem

Čeština jako cílový jazyk v procesu simultánního tlumočení

(Empirická studie na rusko-českém materiálu)[1]

Milena Kurillová

1. Úvod

Simultánní tlumočení z cizího jazyka do mateřštiny je podle mezinárodních tlumočnických organizací většinou považováno za základní a někdy i jediný přípustný směr tlumočení (srov. např. základní dokumenty AIIC, výuka na tlumočnických školách v západní Evropě). Při tomto rozdělení se vychází z předpokladu, že pouze ve svém mateřském jazyce je tlumočník schopen podat odpovídající výkon. Pokusili jsme se tedy analyzovat výkony tří tlumočnických skupin při tlumočení směrem do mateřštiny, konkrétně z ruštiny do češtiny. Soustředili jsme se postupně na jednotlivé jazykové roviny a snažili jsme se určit, jaký vliv má při simultánním tlumočení jazyk výchozí na jazyk cílový a nakolik je cílový jazyk závislý na míře zvládnutí jednotlivých tlumočnických postupů a strategií.

Proces simultánního tlumočení byl popsán prostřednictvím celé řady modelů, které se snaží vysvětlit, k čemu dochází v jeho průběhu od okamžiku, kdy řečník zahájí svůj projev ve výchozím jazyce, až do momentu, kdy tlumočník produkuje projev v jazyce cílovém. Většinou se jedná o modely třífázové.

V naší práci vycházíme z modelu simultánního tlumočení Daniela Gila, jak ho popsal ve své práci Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Gilova koncepce dělí proces simultánního tlumočení na tři fáze: "From my observation of simultaneous interpretation, I imagined it could probably be modeled as consisting of three main components or Efforts: a listening and analysis component, a speech production component, and a short-term memory component."[2] (Gile 1995, str. 162). Každá jednotlivá fáze procesu simultánního tlumočení vyžaduje určité množství zpracovávací kapacity. Pokud toto množství není dostačující, daná fáze není dokončena odpovídajícím způsobem. K nedostatku kapacity může dojít ze dvou důvodů. Za prvé je to v případech, kdy je projev ve

[1] *Shrnutí výsledků analýzy provedené v rámci diplomové práce Proces simultánního tlumočení a jeho vliv na tlumočníkův projev v mateřském jazyce (empirická studie na rusko-českém materiálu).*

[2] *"Na základě mého výzkumu v oblasti simultánního tlumočení se mi zdá, že model tohoto procesu by zřejmě mohl sestávat ze tří hlavních komponentů nebo* ***výkonů: komponentu poslechu a analýzy, komponentu řečové produkce a komponentu krátkodobé paměti.*** *" (překl. autorky)*

výchozím jazyce přednášen natolik rychle, nebo je tak informačně nasycen, že veškerá kapacita, kterou má tlumočník k dispozici, není dostačující k odpovídajícímu přetlumočení. Za druhé může k nedostatku kapacity dojít proto, že tlumočník věnuje příliš mnoho kapacity jedné fázi a na fázi následující už mu kapacita nezbývá. Vzhledem k tomu, že celkové množství kapacity není zřejmě možné ovlivnit a považujeme ho za neměnné, je nezbytné, aby tlumočník uměl zpracovávací kapacitu efektivně využívat. V případě nutnosti by ji měl být schopen přesouvat do těch fází, které jsou momentálně na zpracovávání náročnější. Zároveň by ale nemělo docházet k tomu, že takový přesun povede k nedostatku kapacity v jiné fázi procesu simultánního tlumočení.

Gile ve svém modelu vychází z toho, že ani jedna ze tří uvedených fází procesu simultánního tlumočení nespadá do kategorie automatizovaných mentálních operací, ale patří do kategorie neautomatizovaných procesů (Gile 1995, str. 161 a dále). Tím také vysvětluje náročnost simultánního tlumočení. Lze se ale domnívat, že ve fázi poslechu a analýzy, souhrnně fázi porozumění, je možné jisté automatizace dosáhnout. Gile uvádí, že tato fáze je neautomatizovaná z toho důvodu, že tlumočník nemusí být obeznámen s jazykem, který je používán v té které oblasti lidské činnosti (jak z hlediska slovní zásoby, tak stylu). Za předpokladu, že se tlumočník se slovní zásobou tlumočeného tématu dobře seznámí a zároveň má zažitá některá řešení, charakteristická pro jeho jazykovou kombinaci, je možné určité automatizace dosáhnout. Vzhledem k tomu, že automatizované procesy vyžadují menší objem zpracovávací kapacity, je nasnadě, že je to jev pro tlumočníka výhodný a žádoucí. Menší objem kapacity, která je nutná na fázi porozumění, umožní tlumočníkovi věnovat více kapacity produkci projevu v cílovém jazyce a jeho zpětné kontrole.

V souladu s výše popsaným modelem procesu simultánního tlumočení je jasné, že čím více jednotlivých fází bude automatizováno, tím kvalitnější výkon bude moci tlumočník podat. Podle modelu simultánního tlumočení D. Gila lze tři základní fáze celého procesu (poslech a analýza, řečová produkce, krátkodobá paměť) primárně považovat za neautomatizované a tudíž vyžadující značnou míru pozornosti. Již bylo uvedeno, že úvodní fázi lze částečně automatizovat, pokud je tlumočník co nejvíce obeznámen s tématem a slovní zásobou tlumočeného projevu a pokud má osvojené některé typické jazykové situace konkrétní kombinace.

Simultánní tlumočení směrem do mateřštiny je možné považovat za snahu o automatizaci fáze řečové produkce. D. Gile ovšem uvádí, že každý mluvčí má své vlastní specifické řečové návyky, používá určité fráze a klišé a tlumočník je nucen ve svém převodu tyto formulace do jisté míry zachovávat, čímž je zbaven možnosti automatizovanosti. Lze ale předpokládat, že v mateřském jazyce se příležitosti k automatizovanému vyjadřování vyskytnou častěji než v jazyce cizím. Tlumočení do mateřštiny tak představuje možnost, jak fázi řečové produkce věnovat méně pozornosti a tím i zpracovávací kapacity, než při tlumočení do jazyka cizího. "Ušetřenou" kapacitu má tlumočník k dispozici ve fázi porozumění nebo krátkodobé paměti.

Názory profesionálních konferenčních tlumočníků (srov. Čeňková 1994, str. 102- 103)[3] a námi analyzovaný materiál však dokazují, že ani tlumočení směrem do mateřštiny nezaručuje bezvadnost tlumočníkova výsledného projevu. I projev v mateřském jazyce vyžaduje jistou pozornost a pokud tlumočník svému projevu nevěnuje alespoň minimální nutnou zpracovávací kapacitu, může jeho výsledné sdělení vykazovat celou řadu chyb ve všech jazykových rovinách (fonologické, morfologické, lexikální i syntaktické). Jestliže jde o chyby závažné, případně pokud se chyby v jednotlivých rovinách kumulují, může být v důsledku nedodržení funkční ekvivalence mezi výchozím a cílovým sdělením zkreslen smysl informace, kterou se mluvčí snaží svému posluchači prostřednictvím tlumočníka sdělit.

Je zřejmé, že mateřskému jazyku je nutné věnovat patřičnou pozornost. Je třeba si uvědomit, že tlumočníkův projev často poslouchá poměrně široké publikum. Tlumočník by měl patřit mezi téměř vzorové uživatele své mateřštiny. Jean Herbert například uvádí, že tlumočník by měl být v jazyce, který používá, autoritou (Herbert 1952, str. 61). Kromě toho, že svým projevem do jisté míry ovlivňuje další uživatele jazyka a podílí se tak na utváření jazykové normy, co nejdokonalejší znalost mateřštiny mu může usnadnit i samotný proces simultánního tlumočení.

2. Popis experimentu

Srovnání tlumočnických výkonů jsme provedli na třech skupinách, u kterých jsme předpokládali různou míru zvládnutí tlumočnických dovedností. První skupinu

[3] *Průzkum mezi členy Asociace konferenčních tlumočníků a Jednoty tlumočníků a překladatelů ukázal, že zatímco do češtiny jako mateřského jazyka tlumočí raději 12 (22 %) respondentů, směru do cizího jazyka dává přednost 25 (46 %) respondentů. 17 (32 %) dotázaných pak uvedlo, že na směru tlumočení nezáleží.*

tvořilo šest studentů čtvrtého ročníku oboru překladatelství a tlumočnictví - ruština, specializace tlumočník v Ústavu translatologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. V souladu s učebním plánem absolvovali dva semestry semináře *Simultánní tlumočení,* což týdně představuje dva čtyřicetipětiminutové bloky. Druhou skupinu tvořili čtyři studenti pátého ročníku stejného oboru i specializace. Ti absolvovali kromě tohoto semináře i další dva semestry semináře *Tlumočení II* v rozsahu dvou vyučovacích bloků týdně. Ve třetí skupině byli dva profesionální konferenční tlumočníci s dlouholetou praxí. Celkem se experimentu zúčastnilo 12 tlumočníků.

K tlumočení jsme vybrali dva autentické mluvené texty, které byly předneseny rodilými mluvčími. Projevy se liší mírou připravenosti, způsobem přednesu i použitými jazykovými prostředky. Nahrávky byly pořízeny se souhlasem organizátorů jednotlivých akcí.

Projev č. I je záznamem vystoupení ministra spravedlnosti Ruské federace na konferenci ministrů spravedlnosti zemí Rady Evropy, která se konala v červnu 1997 v Praze. Jedná se o předem připravený projev na politicko-právní téma, který byl přednášen spatra. Jeho obsahem je stručné zhodnocení vývoje bezpečnostní situace v Ruské federaci v posledních letech a informace o současném stavu. Na tuto úvodní část poté navazují tři návrhy, které ministr jménem delegace Ruské federace na zasedání přednáší. Závěrečná část, ve které ministr komentuje některá předchozí vystoupení svých kolegů, již tlumočena nebyla. Projev je velice přehledně strukturován, řečník hovoří klidně a srozumitelně. V jednotlivých částech projevu, které jsou přesně vymezeny, se objevují analogické formulace, řečník si vytváří určitá formulační klišé, která se opakují. Často jsou užívány kontaktní prostředky – oslovení posluchačů, řečnické otázky. Neobjevila se prakticky žádná přeřeknutí, odbočky, vsuvky. Z terminologického hlediska jsou v projevu užívány základní pojmy trestního práva, řečník však hovoří poměrně obecně, nezachází do velkých odborných detailů, které by byly na terminologii náročnější.

Projev č. II zachycuje vystoupení na besedě učitelů–ruštinářů se studenty, která se konala na jaře 1998 přímo v Ústavu translatologie. Řečník popisuje situaci v Moskvě a v Ruské federaci obecně, jak se s ní seznámil během své služební cesty. Toto vystoupení nebylo předem připravené a nese všechny charakteristické znaky spontánního mluveného projevu. Řečník své výpovědi přeformulovává,

objevují se nepravidelnosti ve větné stavbě. Zvuková stránka projevu též odpovídá nepřipravenému vystoupení – jednotlivé výpovědní úseky jsou často jen lineárně řetězeny, je velice obtížné určit hranici mezi nimi. I v tomto projevu se objevují kontaktní prostředky – oslovení. Terminologicky není vystoupení náročné, řečník používal běžnou slovní zásobu. Na několika místech odkazuje na kulturní a společenské reálie.

Délka projevu č. I je 18 minut, tlumočená část tvoří 14 minut. Projev č. II trvá 16 minut, tlumočen byl celý. Celková délka nahrávek projevu č. I je 168 minut, z toho u první skupiny jsou to 84 minuty, u druhé skupiny 64 minuty a u třetí skupiny 28 minut. Celková délka nahrávek projevu č. II je 192 minuty, u první skupiny pak 96 minut, u druhé skupiny 64 minuty a u třetí skupiny 32 minuty. Délka všech analyzovaných tlumočnických výkonů tvoří 360 minut. Všechny projevy byly zrcadlově přepsány. Souhrnný objem přepsaných tlumočnických projevů tvoří cca 132 normostran. Při přepisu jsme se snažili zaznamenat i takové jevy jako pauzy, případně nejrůznější parajazykové jevy, které se u tlumočníků objevily. Analýza byla prováděna především na základě těchto přepisů, v některých případech i s pomocí poslechu nahrávek (zejména při hodnocení intonační stránky projevu).

Všechny nahrávky byly pořízeny v tlumočnické laboratoři FF UK, která je vybavena standardním tlumočnickým zařízením. Jednotlivé skupiny tlumočily postupně oba projevy. K projevu č. I měli všichni tlumočníci k dispozici základní terminologickou slovní zásobu předem. U obou projevů byli tlumočníci seznámeni s celkovou komunikační situací, s níž jsou projevy spojeny.

3. Výsledky experimentu

3.1 Morfologická rovina jazyka

V morfologické rovině jazyka došlo v obou projevech k nejvíce chybám u studentů první skupiny. Největší část chyb tvořily interference v kategorii rodu, případně čísla. V těchto případech docházelo k porušení gramatické shody mezi řídícím podstatným jménem a rozvíjejícím přívlastkem vyjádřeným přídavným jménem nebo zájmenem nebo k porušení shody mezi základními skladebními členy. Bylo možné vysledovat i určitá problematická slova nebo slovní spojení, při jejichž převodu dochází k interferencím častěji a u více studentů. Ostatní typy morfologické interference (shoda podstatného jména a číslovky, interference v kategorii čísla a

pádu, interference předložkové vazby) se vyskytly v menší míře, a to většinou u studentů. Výkony studentů druhé skupiny a profesionálních tlumočníků v projevu č. I byly vcelku vyrovnané, v projevu č. II chybovali profesionální tlumočníci méně. Je zajímavé porovnat poměrně výrazný rozdíl mezi oběma studentskými skupinami (projev č. I - 5,68 chyby u první skupiny, 2,5 chyby u skupiny druhé; projev č. II - 5,83 chyby u první skupiny, 3,01 chyby u skupiny druhé). Studenti druhé skupiny jsou již schopni kontrolovat projev v cílovém jazyce natolik, že u nich k porušení shody mezi řídícím podstatným jménem a přídavným jménem, respektive zájmenem nebo číslovkou dochází jen v ojedinělých případech. V této oblasti chybují v přibližně stejné míře jako profesionální tlumočníci.

Mnoha případům porušení shody zejména mezi podstatným jménem a přídavným jménem, případně zájmenem by bylo možné předejít použitím vhodných synonymických výrazů. Obecně lze říci, že většina problémů by se nevyskytla, pokud by byla důsledně uplatňována zásada, že tlumočník nezačne produkovat vlastní projev, dokud přesně neví, jakou formulaci použije. To by mělo platit minimálně pro přívlastek a řídící podstatné jméno. Pro dodržení shody mezi podmětem a přísudkem, zejména ve větách s nevyjádřeným podmětem, a shody mezi podstatným jménem a zájmenem, které na něj anaforicky odkazuje, je třeba, aby se studenti naučili svůj projev kontrolovat a s využitím krátkodobé paměti zajistili dodržení shody ve všech uvedených případech.

K porušení shody nejednou také dochází v důsledku toho, že studenti velice často svůj projev přeformulovávají ve snaze zajistit co možná nejpřesnější převedení originálu. V mnoha případech je to zcela zbytečné, neboť původní tlumočnické řešení možná není ideální, ale v dané situaci nezpůsobuje zkreslení informace. Přeformulovávání posluchače zbytečně ruší a snižuje důvěryhodnost tlumočníkova projevu. Opět je tedy možné konstatovat, že tlumočník by měl začít s vlastní produkcí až v okamžiku, kdy má svoji formulaci připravenou a měl by ji považovat za definitivní, jak uvádí např. i Sergio Viaggio (Viaggio 1992, str. 45-58).

Morfologická rovina jazyka - průměrné počty interferencí

Projev č. I

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Porušení shody mezi			
- podstatným jménem a přídavným jménem	3,17	0,5	0,5
- podstatným jménem a zájmenem	1,17	0,5	1,5
- podstatným jménem a číslovkou	0,33	0,5	0
-podmětem a přísudkem v kategorii rodu	1,67	0,75	0,5
Porušení předložkové vazby	0,17	0,25	0
Porušení v kategorii pádu	0,17	0	0,5
Celkem	5,68	2,5	3

Projev č. II

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Porušení shody mezi			
- podstatným jménem a přídavným jménem	1	0	0
- podstatným jménem a zájmenem	2,67	0,67	0
- podstatným jménem a číslovkou	0	0	0
- podmětem a přísudkem v kategorii rodu	0,83	0,67	0,5
Porušení předložkové vazby	1,33	1,67	0
Porušení v kategorii pádu	0	0	0
Celkem	5,83	3,01	0,5

3.2 Lexikální rovina jazyka

Interference v lexikální jazykové rovině patřily v analyzovaných projevech k nejméně častým. To lze vysvětlit tím, že i začínající tlumočníci si jsou vědomi rizika

tlumočení mezi příbuznými jazyky a na tuto oblast soustřeďují značnou část své pozornosti. Ve všech skupinách tlumočníků se ale vyskytly interference způsobené mezijazykovou homonymií. Při analýze lexikální jazykové roviny jsme došli u jednotlivých projevů k velmi rozdílným výsledkům. V projevu č. I jsou průměrné počty interferencí ve všech skupinách velice podobné. Vzhledem k tomu, že tlumočníci měli odbornou terminologii k dispozici předem, docházelo k lexikálním interferencím jen ojediněle. V projevu č. II je mezi studentskými skupinami a profesionálními tlumočníky poměrně výrazný rozdíl, studentské výkony jsou přibližně na stejné úrovni (první skupina - 4,17 chyby; druhá skupina - 6 chyb; třetí skupina - 2 chyby). Je možné se domnívat, že ke zvýšenému počtu interferencí došlo v důsledku toho, že studenti nebyli s to vyrovnat se v některých případech se spontánním projevem se všemi jeho charakteristickými rysy. Fáze porozumění si u nich vyžádala více zpracovávací kapacity a kontrola projevu v cílovém jazyce byla oslabena.

Z excerpovaného materiálu je patrné, že k nejčastějšímu typu lexikálních interferencí patří interference vyvolané mezijazykovou homonymií. Tento typ interference se vyskytl jak u studentů obou skupin, tak u profesionálních tlumočníků. Naopak případy prostého přenesení výrazu z výchozího jazyka do jazyka cílového, respektive přenesení s morfologickou změnou se objevily pouze u studentů. To je možné vysvětlit tím, že studenti mají přetíženou krátkodobou paměť a v okamžiku, kdy musí více pozornosti věnovat porozumění originálu, se jim již nedostává kapacity na kontrolu výsledného projevu. Dochází tak k tomu, že pouze zopakují výraz výchozího jazyka, případně ho jen minimálně upraví.

Vzhledem k tomu, že lexikální interference jsou pro posluchače skutečně velmi snadno zachytitelné, působí na něj rušivě a zároveň mohou být i zdrojem významových posunů v předávané informaci, je třeba jejich omezování věnovat patřičnou pozornost. Obzvláště v terminologické oblasti je nutné, aby došlo v co největší míře k automatizaci základního výraziva. Prospěšné by též bylo procvičování problematických dvojic slov v obou jazycích, vytváření synonymických řad. Rozšiřování slovní zásoby ostatně patří u každého tlumočníka k primárním otázkám, neboť pouze po dostatečném zvládnutí slovní zásoby je vůbec možné přistoupit k nácviku specifických dovedností nutných k simultánnímu tlumočení.

Lexikální rovina jazyka - průměrné počty interferencí

Projev č. I

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Přenesení výrazu výchozího jazyka beze změny	0	0	0
Přenesení výrazu výchozího jazyka se změnou	0,5	0,5	0
Mezijazyková homonymie	1	1	1
Mezijazyková paronymie	0,17	0	0,5
Celkem	1,67	1,5	1,5

Projev č. II

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Přenesení výrazu výchozího jazyka beze změny	0,67	1	0
Přenesení výrazu výchozího jazyka se změnou	1,5	2,33	0
Mezijazyková homonymie	1,67	1,67	1
Mezijazyková paronymie	0,33	1	1
Celkem	4,17	6	2

3.3 Syntaktická rovina jazyka

V syntaktické rovině jazyka jsme se soustředili na predikační vztah a jeho porušení v kategorii čísla, případně porušení způsobené vynecháním slovesného

tvaru nebo naopak jeho chybným zopakováním. Analyzovány byly rovněž případy porušení větné stavby. V této oblasti se nejčastěji vyskytoval anakolut (vyšinutí z vazby). Syntaktická rovina jazyka byla procesem simultánního tlumočení nejméně ovlivněna u profesionálních tlumočníků. Výkony v obou skupinách studentů byly jak v případech porušení predikace, tak i celkového porušení větné stavby podobné. Je zřejmé, že by bylo třeba zaměřit se na schopnost studentů dostatečně kontrolovat vlastní projev i v delších výpovědích, kde je třeba zajistit shodu v základní skladebné dvojici a zamezit případnému vyšinutí z vazby. To souvisí s postupným rozšiřováním kapacity krátkodobé paměti a také se schopností rozdělit si převáděnou výpověď na kratší úseky, v jejichž rámci se lze snáze vyvarovat výše uvedených chyb.

3.3.1 Predikační vztah

V první části analýzy věnované syntaktické rovině jazyka jsme se zaměřili na některé aspekty predikačního vztahu. Zkoumaný materiál ukázal, že studenti mají větší tendenci formulovat výpovědi v cílovém jazyce pomocí tzv. slabých predikací (tj. predikací s existenciálními slovesy - srov. Černov 1987, str. 169). Tento jev nelze hodnotit jako jednoznačně negativní, neboť ve své podstatě nezkresluje smysl převáděného sdělení a studentům naopak umožňuje věnovat potřebnou část zpracovávací kapacity fázi porozumění a analýzy. Fáze produkce vlastního projevu v cílovém jazyce při použití tohoto minimálního překladu potom nevyžaduje tolik kapacity jako formulace s plnovýznamovým slovesem. Není však možné této strategie využívat neustále, neboť i mluvený projev musí splňovat určité stylistické požadavky, byť by nebyly tak náročné jako u projevu písemného.

Dalším možným porušením predikačního vztahu je vynechání slovesného tvaru, nebo naopak jeho chybné zopakování. K těmto chybám dochází především na místech, kde je výchozí výpověď komplikovanější a tlumočníkova krátkodobá paměť je přetížena. Tlumočník pak nemá možnost svůj projev v cílovém jazyce dostatečně kontrolovat. Tomuto jevu lze předcházet jen částečně tím, že si tlumočník výchozí výpověď rozčlení na kratší uzavřené úseky. Jsou ovšem formulace, které tento postup neumožňují. Zde je možné navrhnout cvičení na rozšíření kapacity krátkodobé paměti a zdůraznit fakt, že kapacitu krátkodobé

paměti je možné využít daleko efektivněji, pokud v ní uchováváme smysl sdělení, nikoli slova, kterými bylo sdělení formulováno (srov. Seleskovitch 1978, str. 34).

Podobné doporučení lze uplatnit i na odstranění posledního analyzovaného nedostatku, kterým bylo porušení shody podmětu a přísudku v kategorii čísla.

Je zajímavé si všimnout, že více nedostatků se objevilo v projevu č. I. Můžeme předpokládat, že zde určitou roli sehrála větší terminologická náročnost a také komplikovanější výpovědi. Zatímco v projevu č. II převažují v podstatě souřadně navazované věty, v projevu č. I se objevují podřadná souvětí s vloženými vedlejšími větami. Jejich analýza je náročnější, a u studentů proto docházelo k případům, kdy kapacita jejich krátkodobé paměti byla překročena a v cílovém projevu se vyskytly výše uvedené chyby.

Syntaktická rovina jazyka - průměrné počty chyb

Porušení predikace

Projev č. I

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Vynechání slovesného tvaru	0,33	0,25	0
Zopakování slovesného tvaru	0,83	0,75	0
Porušení shody mezi podmětem a přísudkem v čísle	1,17	1,25	1
Celkem	2,33	2,25	1

Projev č. II

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Vynechání slovesného tvaru	0,16	0	0
Zopakování slovesného tvaru	0	1,5	0,5
Porušení shody mezi podmětem a přísudkem v čísle	0,16	0,5	0
Celkem	0,32	2	0,5

3.3.2 Větná stavba

Ve druhé části kapitoly věnované syntaktické rovině jazyka jsme se zaměřili na analýzu některých jevů, které jsou spojeny s větnou stavbou. Zde je nutno zdůraznit, že jsme se dostali do oblasti, která je poměrně těsně spjata se slovosledem. To se týká zejména části popisující porušení větné stavby - některé další příklady byly analyzovány v části věnované aktuálnímu členění větnému a slovosledu.

Jak vyplynulo z analyzovaného materiálu, při přípravě budoucích tlumočníků by bylo vhodné se zaměřit zejména na dvě oblasti. V první řadě je neustále nutné snažit se co nejvíce rozšířit stávající kapacitu krátkodobé paměti. Kromě toho by bylo užitečné věnovat se i strategii, která může nároky na krátkodobou paměť naopak snížit. Studenti si musí uvědomit, že rozčleněním složité výchozí výpovědi na výpovědi jednoduché snižují riziko výskytu nejrůznějších druhů nepravidelností větné stavby ve svém projevu. Krátkodobá paměť v tomto případě "spotřebovává" menší objem zpracovávací kapacity, který může být následně věnován fázi porozumění a analýze dalšího úseku originálu. Cílový projev formulovaný v jednoduchých výpovědích je daleko srozumitelnější i pro posluchače.

Syntaktická rovina jazyka - průměrné počty chyb

Větná stavba

Projev č. I

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Porušení větné stavby	2,33	0,75	2
Rozpad větné stavby	0,5	0,75	0
Celkem	2,83	1,5	2

Projev č. II

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Porušení větné stavby	1,67	3,33	0,5
Rozpad větné stavby	0,17	0	0
Celkem	1,84	3,33	0,5

3.4 Aktuální členění větné

3.4.1 Slovosled

Z analyzovaných příkladů lze vyvodit závěr, že slovosledu je v procesu simultánního tlumočení nutné věnovat prvořadou pozornost. Právě slovosledná pravidla výchozího jazyka určují řazení jednotlivých smyslových skupin. Jejich lineární rozložení na časové ose má pro tlumočníka zcela zásadní význam, neboť v souvislosti s danou kapacitou krátkodobé paměti je tlumočník nucen do značné míry základní pořadí smyslových celků respektovat, často i na úkor slovosledných pravidel cílového jazyka. V konkrétní jazykové kombinaci ruština - čeština lze říci, že tlumočník může využít příbuznosti těchto jazyků a mnohých shod, které je možné mezi slovosledními normami vysledovat. Existující rozdíly je pak ve většině případů možné překonat, pokud je tlumočník schopen operativně měnit svůj odstup od řečníka a jeho pozornost není soustředěna výhradně na porozumění výchozímu sdělení. K tomuto jevu často dochází u studentů, kterým se potom nedostává kapacity pro kontrolu cílového sdělení. Slovosled pak nese znaky slovosledu výchozího jazyka. V jazykové kombinaci ruština-čeština se většinou nejedná o příliš závažný prohřešek. Může však dojít i k tomu, že se slovosled vymyká jakýmkoli pravidlům a dochází k pouhému řetězení slov, a to bez ohledu na jejich výpovědní dynamičnost a normativní postavení ve větě. To vede ke znepřehlednění předávaného sdělení pro posluchače, v extrémních případech pak dokonce k jeho naprosté nesrozumitelnosti.

Porušení obvyklého slovosledu patřilo ve všech skupinách k nejčastějším chybám. Analýza projevu č. I ukázala, že průměrný počet chyb je jak u studentů, tak u profesionálních tlumočníků velice podobný (první skupina - 10,85 chyby; druhá skupina - 9 chyb; třetí skupina - 10 chyb). Při poslechu jednotlivých tlumočnických výkonů působí ale projev profesionálních tlumočníků mnohem vyrovnaněji a důvěryhodněji. Profesionální tlumočníci v daleko větší míře využívají intonaci. Ta může v jejich projevu do značné pomoci korigovat případné slovosledné nedostatky, které vznikly v důsledku segmentového charakteru simultánního tlumočení. V projevu č. II chybovali profesionální tlumočníci nejméně (první skupina - 10,84 chyby; druhá skupina - 16 chyb; třetí skupina - 8,5 chyby). Častěji než studenti totiž rozdělovali svůj projev na kratší výpovědi, čímž se vyhnuli mnoha redundancím a neobratnostem výchozího projevu. Studenti naopak velice často příliš těsně

sledovali řečníka a dostávali se tak zbytečně do situací, kdy došlo k porušení slovosledu.

Slovosled - průměrné počty chyb

Projev č. I

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Chybné postavení			
- příklonek	0,85	2	2
- spony	1	1	2,5
- větného příslovce	0	0	0
Přeformulovávání	9	6	5,5
Celkem	10,85	9	10

Projev č. II

	Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
Chybné postavení			
- příklonek	1	0,67	1,5
- spony	0	0	0,5
- větného příslovce	0,17	0,33	0
Přeformulovávání	9,67	15	6,5
Celkem	10,84	16	8,5

3.4.2 Intonace

Analyzované příklady jasně ukázaly, že intonace hraje v tlumočníkově projevu důležitou roli (srov. též Čeňková 1988, str.145). Tuto skutečnost ovšem začínající tlumočníci nedoceňují a intonačnímu zpracování svého projevu nevěnují patřičnou pozornost. To se negativně projevuje zejména v případech, kdy je vystoupení ve výchozím jazyce spontánním projevem, u kterého došlo k neutralizaci jeho intonačních charakteristik. Pokud by tlumočník v této tendenci pokračoval, znamenalo by to, že dále neutralizuje již neutralizovanou intonaci. Výsledný projev v cílovém jazyce by pak mohl být na hranici srozumitelnosti právě proto, že nedocházelo k odpovídajícímu intonačnímu členění cílového sdělení. S tímto jevem

jsme se u studentů mohli setkat několikrát. Intonační rozčlenění přitom neusnadňuje poslech pouze příjemci, ale může pomoci i samotnému tlumočníkovi. Pokud rozdělí svůj projev do kratších, zřetelně oddělených úseků, bude moci veškerou potřebnou pozornost věnovat porozumění originálu a jeho krátkodobá paměť nebude namáhána skutečností, že nově zpracovávané sdělení musí být bezprostředně připojeno k předcházejícímu, které není dokončeno. Není snad ani nutné zdůrazňovat, že jasně členěný projev působí na posluchače důvěryhodněji než jednolitý úsek, byť by obsahoval shodnou informaci.

Pozornost by si jistě zasloužila i problematika pauz v mluveném projevu (srov. např. Müllerová - Nekvapil 1986, str. 105-113). V procesu simultánního tlumočení se k faktorům, které na užívání pauz působí, připojují další specifické faktory (závislost na tempu řečníka, časový posun atd.). Omezíme se pouze na jeden hlavní rozdíl, který byl v analyzovaném materiálu zaznamenán. Profesionální tlumočníci se snaží k překlenutí pauz využít taktiky protahování hlásek. Studenti naopak buď používají nezaplněnou pauzu, nebo - ještě častěji - se objevují pauzy zaplněné nejrůznějšími parajazykovými zvuky, které mohou na posluchače působit velmi rušivě. I tomuto jevu by se při přípravě budoucích tlumočníků měla věnovat odpovídající pozornost.

Ačkoli jsme se v našich analýzách nezabývali otázkou výslovnosti, mělo by při přípravě tlumočníků dojít i na tuto oblast. Aby byl tlumočníkův projev kultivovaný po všech stránkách, musí dbát i na dodržování pravidel spisovné výslovnosti.

ZÁVĚR

V naší práci jsme se pokusili charakterizovat vliv simultánního tlumočení na tlumočníkův projev v mateřském jazyce. Při analýze jednotlivých tlumočnických výkonů jsme se postupně soustředili na morfologickou, lexikální a syntaktickou rovinu jazyka. Zvláštní pozornost byla věnována otázce aktuálního členění větného, kterou jsme rozdělili na část slovoslednou a intonační. Na základě dílčích shrnutí je možné konstatovat, že proces simultánního tlumočení má na tlumočníkův projev v mateřštině značný vliv. Nelze tedy předpokládat, že při tlumočení do mateřštiny, kterou by měl tlumočník ovládat na vysoké úrovni a jejíž užívání je u rodilého mluvčího do značné míry automatizováno, nebude cílový jazyk ovlivněn. Tabulky s orientačními průměrnými hodnotami ukazují, že nejvíce byl cílový jazyk ovlivněn u

studentů.

Všechny skupiny jevů, které ovlivňují tlumočníkův projev v cílovém jazyce, jsou vzájemně velice úzce propojeny a často se projevují v součinnosti. Jazykový systém je jevem velice komplexním. Jeho jednotlivé roviny lze v některých případech jen těžko oddělit a mnoho analyzovaných nedostatků by bylo možné rozčlenit i z jiného pohledu. Námi použité rozdělení je pouze pracovní, z našeho pohledu se však jevilo jako nejnázornější.

Jak vyplývá z analýzy jednotlivých jazykových rovin, vliv procesu simultánního tlumočení na projev tlumočníka je do určité míry nevyhnutelný a neovlivnitelný. Z tohoto důvodu jsou i kritéria hodnocení kvality simultánního tlumočení do určité míry odlišná od kritérií uplatňovaných pro tlumočení konsekutivní, respektive pro písemný překlad (srov. např. Herbert 1952, str. 25; Moser - Mercer 1996, str. 44). Je ovšem také patrné, že celé řadě nedostatků je možné se vyhnout díky správnému používání všech dostupných tlumočnických postupů a zvládnutí návyků, které jsou pro proces simultánního tlumočení nezbytné.

Z tohoto pohledu je možné navrhnout několik doporučení pro kvalitnější přípravu budoucích tlumočníků.

Především je nutné soustředit se na otázku rozšiřování tlumočníkovy krátkodobé paměti a rozvoj jeho schopností lépe analyzovat výchozí sdělení, oddělení podstatných informací od informací okrajových. Spolu s rozvojem kapacity krátkodobé paměti je třeba se u začínajících tlumočníků soustředit na strategie samotného procesu simultánního tlumočení, jejichž nezvládnutí či nedůsledné uplatňování má na svědomí velkou část nedostatků ve studentských projevech.

Je třeba, aby si studenti uvědomili, že méně znamená téměř vždy více. Studenti obou skupin se totiž velice často pouštějí do vlastní řečové produkce, aniž by měli připravený plán, jak tuto formulaci dokončí. Proto u nich dochází k porušení některé z jazykových norem. Ve snaze převést posluchači absolutně všechny informace obsažené ve výchozím sdělení se studenti dostávají do situace, kdy jejich celková zpracovávací kapacita je překročena. Studenti jsou sdělením ve výchozím jazyce zahlceni a jejich produkce v jazyce cílovém buď vykazuje řadu nedostatků, nebo je dokonce na hranici srozumitelnosti. Jak zdůrazňuje již citovaný Sergio Viaggio, student se musí smířit s tím, že zpočátku nebude schopen do cílového

jazyka převést veškeré informace výchozího jazyka. Je nutné, aby se naučil poslouchat způsobem, který mu umožní výchozí sdělení správně analyzovat (Viaggio 1992, str. 45). Pokud se student soustředí na důležité informace, je zde šance, že mu zůstane dostatečné množství zpracovávací kapacity i na zajištění správného projevu v cílovém jazyce.

V přípravě budoucích tlumočníků by bylo vhodné zaměřit se i na jevy, které jsou bezprostředně spojeny s jednotlivými jazykovými rovinami a konkrétní jazykovou kombinací. V námi analyzované rusko-české kombinaci se jedná zejména o procvičování slovních výrazů a spojení, která mohou být problematická z hlediska možných morfologických a lexikálních interferencí. V syntaktické rovině jazyka je třeba se zaměřit na rozdílné tendence vyjadřování v obou jazycích. Ruské nominální vyjadřování může při převodu do češtiny působit určité problémy z hlediska větné stavby.

Otázka slovosledu je bezprostředně spjata se všemi výše uvedenými jazykovými rovinami a s intonací. Studentům je nutno zdůrazňovat, že i intonační stránka jejich projevu je důležitá a že jim do značné míry může pomoci zmírnit slovosledné nedostatky, ke kterým došlo.

Jsme si vědomi toho, že proces simultánního tlumočení a jeho vliv na tlumočníkův projev je natolik komplexní, že jeho vyčerpávající charakteristika přesahuje možnosti diplomové práce. Snažili jsme se proto soustředit na ty jevy, které se v analyzovaných projevech objevovaly nejčastěji a z pohledu konkrétní rusko-české jazykové kombinace se jevily jako nejproblematičtější.

Seznam použité literatury

Knižní publikace

ČEŇKOVÁ, I.: Teoretické aspekty simultánního tlumočení. Praha, AUC Philologica Monographia XCIX 1988.

ČERNOV, G.V.: Osnovy sinchronnogo perevoda. Moskva, Vysšaja škola 1987.

GILE, D.: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam/Philadelphia, Benjamin Translation Library 1995.

HERBERT, J.: The Interpreter's Handbook. Geneve, Libr. de l'Univ. Georg 1968.

KURILLOVÁ, M.: Proces simultánního tlumočení a jeho vliv na tlumočníkův projev v mateřském jazyce (empirická studie na rusko-českém materiálu) (diplomová práce). Praha, ÚTRL FF UK 1998.

SELESKOVITCH, D.: Interpreting for International Conferences. Washington, Pen and Booth 1978.

Články a statě

ČEŇKOVÁ, I.: Umějí naši tlumočníci dobře česky? Čeština doma a ve světě, 1994, č. 2, s. 101-104.

MOSER-MERCER, B.: Quality in Interpreting: Some Methodological Issues. The Interpreters' Newsletter, 1996, č.7, s. 43-53.

MÜLLEROVÁ, O.- NEKVAPIL, J.: Pauzy v mluveném textu. Slovo a slovesnost, XLVII, 1986, č.2, s. 105-113.

VIAGGIO, S.: Teaching Beginners to Shut Up and Listen. The Interpreters' Newsletter, 1992, č.4, s. 45-58.

Polopřímá řeč jako specifický stylistický prostředek. Gramatické distinktivní znaky polopřímé řeči v angličtině a v češtině

Petra Nádvorníková

Kapitola z diplomové práce Polopřímá řeč jako problém překladatelský (Rozbor textu prózy Virginie Woolfové Between the Acts) obhájené v Ústavu translatologie FF UK v roce 1996.

Polopřímá řeč bývá vždy popisována vzhledem k řeči přímé a nepřímé a je možno ji definovat jako kontextový postup, v jehož výstavbě se uplatňují heterogenní prvky; znaky dvou promluvových rovin stojících v opozici. Znaky, kterými se polopřímá řeč definuje, jsou podle rozdělení Lubomíra Doležela (1992) grafické, gramatické, výpovědní, sémantické a slohové. Kromě znaků gramatických (a to nikoli ve všech případech), žádný z těchto znaků sám o sobě polopřímou řeč netvoří, je určena pouze jejich kombinací. Tato kapitola je věnována právě gramatickým znakům polopřímé řeči, k nimž patří především distribuce slovesných časů a osob.

1. Osoba

Využitím gramatických osob spadá polopřímá řeč do pásma vypravěče, tj. mluvčí, adresát i předmět projevu jsou vyjádřeni mluvnickou osobou třetí. Pouze v jednom případě lze v češtině najít tvary v jiných mluvnických osobách, a to ve větách s všeobecným podmětem. V těchto případech usuzujeme na polopřímou řeč z kontextu. Podobná situace nastala v následujícím úryvku.

Isabella guessed the word that Giles had not spoken. Well, was it wrong if he was that word? Why judge each other? Do we know each other? Not here, not now. (BtA, 76)

Isabella uhodla slovo, které Giles nevyslovil. Je to něco zlého, jestli je takový? Proč se navzájem soudíme? Copak o sobě víme? Ne zde a ne teď. (MA, 63)

V této pasáži je polopřímá řeč Isabelly evidentní pouze v řečnické otázce na začátku, kde je signalizována užitím minulého času, což se v českém překladu ztrácí. Zbytek pasáže by bylo možné interpretovat i jako nevlastní řeč přímou, neboť autorka se zde vyhnula vyjádření osoby i času tím, že užila jednočlennou větu infinitivního typu s tázacím výrazem a v další větě uplatnila zájmeno *we*. Zde však

1. osoba plurálu zastupuje všeobecného lidského konatele a ve stejném významu je užita i v překladu, kde je navíc rozšířena i na předchozí větu (v tomto případě by bylo možné užít infinitivu i v češtině: *Proč se navzájem soudit?*). Rovněž deiktika *zde* a *nyní* jsou využita ve významu absolutním, nejde o určení situace, ale spíše o symbolické užití. Tento případ je však poměrně výjimečný. Nejběžnější způsob distribuce gramatických osob v polopřímé řeči najdeme v následující pasáži:

Giles shifted his feet. Whom then did she admire? Not Dodge. That he could take for certain. Who else? Some man he knew. Some man, he was sure, in the Barn. Which man? He looked round him. (BtA, 133)

Giles přešlápl. Komu se tedy obdivuje? Přece ne Dodgovi. To ví jistě. Tak komu tedy? Někomu, koho on zná. Jistě někomu tady ze stodoly. Rozhlédl se. (MA, 89)

Giles zde přemýšlí o své ženě Ise. Kromě první a poslední věty, které úryvek rámují, jde o jeho polopřímou řeč. Giles sám, Isa i muži, kterých se úvahy týkají, jsou zde označováni třetí osobou, přičemž pouze Dodge je nazván jménem. To může působit potíže při překladu, neboť v češtině zůstává zájmenný podmět často nevyjádřen. Zde jsou jednotlivé postavy, o nichž Giles uvažuje, odlišeny alespoň rodem, ačkoli z první otázky v češtině nelze bez znalosti kontextu rozpoznat, že jde o Isu. Překladatelku problém rozlišení mluvčího a objektu promluvy poněkud zaskočil, jak je vidět z podtržené věty. Vyjádřené zájmeno *on* v překladu totiž působí neústrojně a křečovitě, bez něj by však čtenář zůstal na rozpacích, koho se výpověď týká. V českých rozborech polopřímé řeči (Doležel, Haller) však z příkladů vyplývá, že poměrně běžným a podle mého názoru v tomto případě přijatelným řešením je označit mluvčího jménem (*Někomu, koho Giles zná. / Někomu, koho on, Giles, zná.*). Překladatel by si tedy měl neustále uvědomovat, že prostředky, které jsou v originále přijatelné, nemusí být funkční v překladu, kde se ovšem mohou úspěšně využít prostředky jiné. Zde jsou to například zdůrazňovací výrazy *přece, tak, tedy,* které rovněž patří k nápadným signálům polopřímé řeči, a přestože se v originále ekvivalentní výrazy nevyskytují (např. *Not Dodge. - Přece ne Dodgovi.*), v překladu působí naprosto přirozeně.

2. Čas

Otázka systému časů v polopřímé řeči je patrně jedním z nejsložitějších aspektů tohoto jevu a bývá také nejnápadnějším překladatelským problémem. Zjednodušeně lze říci, že polopřímá řeč v češtině má většinou systém časů shodný

se systémem časů v pásmu postav, tj. vyskytuje se zde slovesný čas, jaký by na stejném místě měla řeč přímá. Čas je výrazem vztahu k individuální "časové pozici" mluvčího. Vzhledem k této časové pozici se pak současnost děje vyjadřuje prézentem, předčasnost préteritem a následnost futurem.

V angličtině se v polopřímé řeči většinou uplatňuje požadavek souslednosti časové, tzn. využití časů je stejné jako v řeči nepřímé, současnost se vyjadřuje pomocí préterita, předčasnost pomocí plusquamperfekta a následnost kondicionálem přítomným. To samozřejmě působí obtíže při překladu, neboť je nutné, aby překladatel s pomocí ostatních distinktivních znaků polopřímou řeč vůbec rozpoznal a mohl potom určit, zda jde v daném případě o časy absolutní, nebo o relativně užité časy v souslednosti časové.

V překladatelské praxi je za nejzrádnější považován kondicionál, neboť mezi významem skutečného kondicionálu a vyjádřením následnosti (které v češtině vyžaduje budoucí čas v indikativu) je výrazný rozdíl. Nelze ovšem pominout ani rozvažovací aspekt českého kondicionálu, jenž se někdy uplatňuje ve vnitřním monologu postavy, především v otázkách, které postava v duchu klade sama sobě.

Překlad préterita může být složitější. Při překládání je vždy nutné si uvědomit, zda préteritum v angličtině odpovídá v češtině přítomnému času, nebo zda jde o absolutní minulý čas, kterým komentuje vypravěč. Dosti často je hranice nejasná, překladatel musí spoléhat na kontext a na jeho základě se rozhodnout pro vhodnou interpretaci. Podobně může nastat nejistota u plusquamperfekta, zde však není riziko tak velké, neboť obě možnosti sjednotí v češtině jeden čas minulý.

This afternoon? Mrs. Manresa was aghast. Was it the pageant? She had never dreamt it was this afternoon. They would never have thrust themselves in - had they known it was this afternoon. (1) And, of course, once more the chime pealed. Isa heard the first chime, and the second, and the third - (2) If it was wet, it would be in the Barn, if it was fine on the terrace. And which would it be, wet or fine? And they all looked out of the window. Then the door opened. Candish said Mr. Giles had come.(3) Mr. Giles would be down in a moment. (BtA, 57-58)

Dnes odpoledne? Paní Manresová se zděsila. Snad není představení? Ve snu ji nenapadlo, že je dnes odpoledne. Vědět, že je dnes odpoledne, to by sem nebyli vpadli. (1) A samozřejmě se to už zase rozklinkalo. Isa zaslechla první zaklinkání, a druhé, a třetí - (2) Když bude deštivo, bude se hrát ve stodole, když bude hezky, bude se hrát na terase. A jak bude, deštivo nebo hezky? A všichni se podívali z okna. Vtom se otevřely dveře. Candish hlásil, že přijel pan Giles. (3) Za chvilku tady bude. (MA, 52)

Tento úryvek je poměrně složitý, neboť se v něm mísí několik polopřímých

řečí a jasně se ukazuje odlišnost časové struktury v angličtině a v češtině. Podtržená část je velmi nápadnou ukázkou polopřímé řeči paní Manresové, jak ozřejmuje uvozovací věta. Jde o pronesenou promluvu. Časy, které jsou v originále v souslednosti časové, včetně podmínkové věty, jsou do češtiny v souladu s pravidly české polopřímé řeči převedeny pomocí časů pásma postav, tj. situačně zakotvených. Druhou větu polopřímé řeči by bylo možné přeložit i kondicionálem (*Ve snu by ji nenapadlo*) a využít tak emfatického aspektu českého podmiňovacího způsobu. Rovněž ve větě, kde je v překladu užit kondicionál minulý, by bylo přijatelným řešením použít hovorovější variantu - kondicionál přítomný (*... to by sem tak nevpadli*), což by celý projev více přiblížilo pásmu postav. Věta následující za číslem (1) je patrně vnitřním projevem Isy, ačkoli by mohla patřit i vypravěči (výraz *of course* může být subjektivním, emocionálním vyjádřením Isy, ale i objektivním konstatováním vypravěče). Pasáž označená (2), týkající se počasí, je rovněž polopřímou řečí, která je pravděpodobně pronesená (*Všichni se podívali z okna* - reakce, kterou vyvolalo nějaké sdělení), ale podává tak samozřejmou, banální informaci, že ji mohl pronést kdokoli z přítomných. Konečně poslední polopřímou řečí v úryvku je poslední věta, která navazuje na nepřímou řeč ve větě předcházející a patří do projevu sluhy Candishe. Podmiňovací způsob je zde převeden do češtiny jediným možným způsobem - futurem, neboť překlad kondicionálem by vyzněl zcela nesmyslně. Distribuce časů je tedy zcela přehledná. Tento typ převodu je v překladech nejčastější a odpovídá běžnému úzu v obou jazycích. Podobné principy se v zásadě uplatňují při překladech ze všech jazyků, které disponují souslednosti časovou.

Ne všechna užití polopřímé řeči jsou však takto jednoduchá, neboť jde o natolik živý útvar, že v užívání slovesných časů nelze stanovit přesná pravidla. Ačkoli je polopřímá řeč se souslednosti časovou v angličtině nejběžnějším typem polopřímé řeči, není typem jediným. Souslednost totiž vyžaduje především kontext, ať již vyjádřený (např. uvozovací větou), nebo zamlčený, a požadavek souslednosti musí být dodržen pouze tehdy, je-li polopřímá řeč zařazena do minulosti. I v angličtině se však podle některých vědců (Pascal, 1977) může vyskytnout polopřímá řeč, v níž je využití časů shodné s užitím časů v pásmu postav.

Ani v češtině neplatí pravidlo o distribuci slovesných časů absolutně. Přestože v zásadě má být shodná s užitím časů v řeči přímé, vyskytuje se v

moderní próze (původní i překladové) řada případů, kde se časová situace neuplatňuje a v polopřímé řeči jsou časy neutralizovány; dominuje čas minulý. Některé ranější studie (Křesálková, 1957, Haller, 1929) tento typ považovaly za chybný, ale doložené příklady nelze pokládat pouze za výjimky.

Lubomír Doležel (Doležel 1992, 26) připouští možnost, že tento typ pronikl do češtiny vlivem překladů. Každopádně jde o typ sice méně častý, ale možný, a je na každém překladateli, jaký postoj k distribuci časů v polopřímé řeči zaujme. Překlad absolutním préteritem nemusí být v zásadě chybný a lze ho užít záměrně, ke zdůraznění určitých nuancí textu. Při překladu přítomným časem je pak celý projev bližší pásmu postav, zatímco minulý čas akcentuje přítomnost vypravěče a oslabuje účinek ostatních znaků pásma postav. Zároveň tato možnost řeší rozpor, který je při srovnávání polopřímé řeči v češtině a v angličtině evidentní. Rozložení časů v české polopřímé řeči ji totiž posouvá mnohem blíže k pásmu postav než souslednost časová v anglické polopřímé řeči. Může tedy nastat případ, kdy by mechanický překlad nejběžnějším typem polopřímé řeči mohl vyznění textu značně zkreslit. Na druhou stranu je ovšem třeba rozlišovat případy, kdy se překladatel k tomuto řešení uchýlil záměrně a kdy polopřímou řeč prostě nerozpoznal.

Ve zkoumaném románě ani v jeho českém překladu se příklady jiného typu polopřímé řeči nevyskytují, považovala jsem však za vhodné se o jejich existenci alespoň zmínit. Lze předpokládat, že v moderní próze, která experimentuje s narativními postupy, budou podobné příklady atypické polopřímé řeči stále častější.

Užití časů bývá z lingvistického hlediska považováno za největší obtíž při překladu polopřímé řeči, protože právě v něm spočívá základní rozdíl mezi polopřímou řečí v angličtině a v češtině. Na uvedených příkladech jsem se snažila prokázat, že ani pro překlad slovesných časů a způsobů nelze stanovit přesná pravidla, neboť polopřímá řeč je obtížná především jako komplexní jev stylotvorný. Důležité je překládat s neustálým ohledem na kontext, nacházet vhodné ekvivalenty i pro ostatní znaky, které polopřímou řeč charakterizují, a co nejpřesněji vystihnout míšení projevů vypravěče a postav, jež je základním rysem tohoto prostředku.

3. Neurčité tvary

V souvislosti s gramatickými znaky polopřímé řeči je nutno věnovat pozornost také situacím, kdy není čas či osoba, případně obojí, vyjádřeno. K neurčitým tvarům

patří infinitiv a přechodník a nejčastějším prostředkem, kterého Woolfová využívá, jsou jednočlenné věty s infinitivem. Tyto věty bývají méně explicitní než věty dvoučlenné, jsou úzce vázány na kontext, často mají silný emocionální náboj a vyskytují se především jako konstrukce tázací, zvolací a přací.

Isa looked too. What an angel she was - the old woman! Thus to salute the children, to beat up against those immensities and the old man's irreverences her skinny hands, her laughing eyes. How courageous to defy Bart and the weather! (BtA, 31)

Isa se také koukla. Ta stařenka, to je anděl! Že tak vítá dětičky, že kostnatýma rukama a rozesmátýma očima čelí nekonečným prostorám i staříkovu rouhání. Že tak statečně vzdoruje Bartovi i počasí! (MA, 36)

Tento příklad jasně dokumentuje, že v angličtině je mnohem častěji možné uniknout vyjádření gramatické osoby i času pomocí konstrukcí bez určitého slovesa. Zde je v originále objekt úvahy, Lucy Swithinová, zmíněn pouze v první větě Isiny polopřímé řeči, kde je také jediný gramatický distinktivní znak, který polopřímou řeč zřetelně určuje a celou pasáž uvádí, tj. minulý čas ve větě *What an angel she was...* Dále pokračuje řada zvolacích vět s infinitivem (*to salute, to beat up, to defy*). Tento prostředek je sice možno použít i v češtině (*Takhle vítat dětičky...*), není však tak častý a tímto způsobem kumulované infinitivy by v překladu vyzněly křečovitě. Proto je lepším řešením spolehnout se na kontext a vyjádřit osobu i čas. Zvolit osobu není v uvedeném případě nijak obtížné, neboť v citované pasáži není zmíněn mluvčí (Isa), pouze objekt úvahy (Lucy), k němuž se v přímé i polopřímé řeči odkazuje mluvnickou osobou třetí. Jediným problémem je tedy vyjádření času - čas minulý by celou pasáž určoval jako vypravěčský komentář, což je výklad značně nepravděpodobný, neboť už samotné zvolací věty polopřímou řeč dostatečně charakterizují. Protože nikde není zmíněn mluvčí, mohl by celý úryvek v českém překladu rovněž patřit i k tzv. nevlastní řeči přímé, která se od přímé řeči liší absencí uvozovek a od polopřímé řeči tím, že k mluvčímu odkazuje v první osobě. Tato interpretace je však v rozporu se slovesným časem v druhé větě originálu, která je zcela zřejmě řečí polopřímou (*she was*). Překladatelka adekvátně převedla celý úryvek v přítomném čase, což odpovídá českému úzu i charakteru této pasáže.

Druhou často využívanou možností jsou potom polovětné vazby participiální a gerundiální. Jejich užívání umožňuje nevyjádřit čas, a tak zastřít do jisté míry přítomnost vypravěče, kterou by souslednost časová implikovala. V angličtině tak lze ještě více setřít hranici mezi polopřímou řečí a nevlastní řečí přímou.

Polovětné vazby jsou překladatelským problémem vždy, což je dáno rozdílným systémem formálních prostředků v obou jazycích. Tyto vazby nemají v češtině stylový ekvivalent a při překladu je obvykle možno volit mezi různými možnostmi. Strukturně nejbližší je použití přechodníku, tento prostředek se však, především v moderní próze, využívá stále řidčeji, neboť má většinou lehce archaický nádech. Jinou variantou je překlad pomocí nominálních vazeb. Jejich frekvence v češtině je ovšem relativně nízká a ve větším počtu by v uměleckém textu působily těžkopádně. Proto bývá nejčastějším řešením překlad vedlejší větou - syntaktickým vyjádřením se slovesem v určitém tvaru.

Tomuto jevu byla v teorii překladu věnována značná pozornost, především proto, že překladatel je nucen užít také spojky, a tím explicitně vyjádřit logický vztah, který byl v originále pouze naznačen. Při překladu polovětných vazeb v polopřímé řeči je však hlavním problémem polopřímou řeč vůbec rozpoznat. Sloveso a osoba sice bývají vyjádřené v druhé části věty, ale vzhledem k tomu, že užití polovětných vazeb svědčí většinou o značné syntaktické propracovanosti, ostatní znaky polopřímé řeči ustupují do pozadí. Důležité je tedy zvolit v češtině takovou konstrukci, která by odpovídala charakteru polopřímé řeči.

But it was summer now. She had been waked by the birds. How they sang! attacking the dawn like so many choir boys attacking an iced cake. (BtA, 13)

Ale teď je léto. Ptáci ji probudili. Ti zpívají! Útokem se vrhají na rozbřesk jako kůroví zpěváčci na dort s polevou. (MA, 24)

V této ukázce má věta v polopřímé řeči poněkud nezvyklou interpunkci, nelze vyloučit typografickou chybu (*How they sang! Attacking...*). Každopádně jsou čas, osoba a číslo v originále vyjádřeny pouze ve větě s vykřičníkem, z čehož překladatelka vycházela i při překladu další části úryvku, neboť v češtině bylo nutné použít určitý tvar (*attacking - útokem se vrhají*). V angličtině by bylo možné považovat za polopřímou řeč celý úryvek, již od první věty, kde se vyskytuje kombinace deiktika *now* s préteritem slovesa. V češtině se však tento znak naprosto ztrácí - spojení adverbia *teď* s přítomným časem je zcela běžné a první dvě věty úryvku lze považovat za věty uvozovací.

Věty, v nichž chybějí signály osoby a času, jsou v angličtině běžnější, takové gnómické vyjádření však bývá často možné i v češtině. Jak ukazují uvedené příklady, někdy je v překladu nutné osobu a čas uvést, a potom musí překladatel spoléhat především na kontext.

Použitá literatura:

Woolf, V.: Between the Acts. London, The Hogarth Press 1965

Woolfová, V.: Mezi akty. Přeložila Hana Skoumalová. Praha, Odeon 1968

Výběrová bibliografie prací relevantních k problému polopřímé řeči:

Bal, M.:Narratology, Introduction to the Theory of Narrative. Toronto, University of Toronto Press 1985

Dahl, L.: Linguistic Features of the Stream-of-consciousness Techniques of James Joyce. Virginia Woolf and Eugene O'Neill, Turun Yeiopisto, Annales Universitatis Turquensis, Series B, T. 116, 1970

Doležel, L.: Narativní způsoby v české literatuře. Praha, Český spisovatel 1992

Haller, J.: Řeč přímá, nepřímá a polopřímá. Naše řeč, 13, 1929, s. 97-107, 121-130

Humphrey, R.: Stream-of-Consciousness in the Modern Novel. Berkeley, University of California Press 1962

Chatman, S.: Story and Discourse, Narrative Structure in Fiction and Film. Ithaca, Cornell University Press 1978

Křesálková, J.: Polopřímá řeč a nebezpečí, které v sobě skrývá pro překladatele. Dialog, Zprávy a materiály Kruhu překladatelů, 1, 1957, č. 1., s. 18-42

Leech, G. N. - Short, M. H.: Style in Fiction. New York, Longman 1983

Lips, M.: Style indirect libre. Paříž, Payot 1926

Neubert, A.: Die Stilformen der "Erlebten Rede" im neueren englischen Roman. Halle, Max Niemeyer Verlag 1957

Pascal, R.: The Dual Voice, Free indirect speech and its functioning in the nineteenth century European novel. Manchester, Manchester University Press 1977

Toolan, M. J.: Narrative, A Critical Linguistic Introduction. London, New York, Routledge 1988

Nové publikace

Jiří Kučera - Jiří Zeman: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Gaudeamus, Hradec Králové 1998. 141 s.

Publikace J. Kučery a J. Zemana se zabývá jevem, který v češtině patří mezi obtížné - výslovností a skloňováním cizích osobních jmen (OJ). Autoři předkládají obraz úzu české (a počeštěné) výslovnosti anglických OJ v hromadných sdělovacích prostředcích (doplněný o závěry z rozboru dotazníků, které vyplnili vysokoškoláci-bohemisté). Nejde jim o to, jak jsou dodržována pravidla výslovnosti a skloňování OJ, ale o postižení skutečného současného stavu.

Frekvence cizích OJ především právě z oblasti anglicky mluvící se v češtině od počátku 90. let výrazně zvýšila (množství překladů, do češtiny dabovaných filmů a celková pozornost věnovaná anglosaskému světu). V souvislosti s tím se výrazněji pociťuje nejednotnost a rozkolísanost jejich výslovnosti a s tím souvisejícího skloňování - mezery a nedůslednosti, které v této oblasti čeština má. Chybí totiž příručka, která by se výslovnosti cizích OJ věnovala komplexně.

Recenzovaná knížka má dvě části, teoretickou, kterou tvoří dvě stati J. Zemana ("Výslovnost cizích osobních jmen v češtině" a "Výslovnost a skloňování anglických OJ v češtině"), a praktickou aplikaci vyvozených zásad ve "Výslovnostním slovníku" obou autorů. V závěru se ještě uvádí seznam nejfrekventovanějších cizích mužských a ženských křestních jmen rovněž s údaji o jejich výslovnosti a skloňování.

V první stati (s. 5-9) se J. Zeman zabývá obecnými problémy souvisejícími s výslovností cizích OJ, která má ve srovnání s výslovností cizích apelativ svá specifika. Jak víme, cizí apelativa se v češtině přizpůsobují nejen ve výslovnosti, ale počešťuje se i jejich způsob psaní. U OJ se může přizpůsobit češtině pouze jejich výslovnost. Ta je však dosud neustálená a to způsobuje problémy vzhledem k tomu, že jejich skloňování se řídí především podle podoby vyslovované. OJ se tak může do gramatického systému češtiny zařadit jinak podle svého zakončení zvukového, jinak podle grafického (srov. např. známé dvojtvary Smith - Smitha, Smithe).

V závěru autor zdůrazňuje, že vznik komplexní příručky popisující výslovnost cizích OJ je záležitost složitá: bude třeba přihlédnout k výslovnosti a grafice východiskových jazyků a češtiny na pozadí fonetických a fonologických systémů, přihlížet i k faktorům gramatickým, sociolingvistickým a psycholingvistickým, zmapovat, jak je zvuková forma OJ v současnosti realizována - pak teprve bude možné formulovat ucelený soubor zásad výslovnosti OJ (s. 9).

Ve druhé stati (s.10-30) popisuje J. Zeman na základě analýzy konkrétního materiálu současný stav počešťování anglických OJ a jejich zařazování do českého deklinačního systému (v porovnání se současnou kodifikací). Potíže činí to, že zvuková podoba anglických OJ má k jejich psané podobě vztah jen velmi volný. Psaná forma je pro výslovnost jen částečným vodítkem - zvlášť u výslovnosti příjmení, která se často řídí rodovými zvyklostmi.

Autor analyzuje většinový úzus prestižních mluvčích - tím rozumí výslovnost českých rozhlasových pracovníků, kteří se s anglickými OJ setkávají zcela pravidelně (s přihlédnutím k jejich specializaci: výslovnost OJ sportovců u sportovních redaktorů, OJ politiků u hlasatelů zpráv a zahraničních zpravodajů atd.).

Výslovnost anglických OJ by se v současnosti měla řídit pravidly uváděnými ve Výslovnosti spisovné češtiny (Výslovnost slov přejatých) (1978), popř. v několika dalších dílčích na ni navazujících příručkách. Autor podrobně probírá zásady zde uváděné a hodnotí je především z toho hlediska, jak vystihují současnou situaci ve výslovnosti anglických OJ. Upozorňuje i na případy, kdy stejný jev interpretují různě.

Detailně je probráno skloňování OJ. Při zařazování k deklinačním typům se ve shodě s kodifikací vychází z podoby vyslovované. Problém nastává - jak už bylo řečeno výše - tam, kde se psaná a vyslovovaná podoba v zakončení liší (např. jména nazakončená na -ay/-ey: Barclay/Shelley, kde podle vyslovované podoby je skloňování tzv. zájmenné Barclayho/Shelleyho, podle psané skloňování jmenné, podle vzoru "muž", tedy Barclaye/Shelleye - tyto tvary, které současná kodifikace považuje za spisovné, ale zastaralé a řídké, popř. méně vhodné, se objevují zprav. jen v podobě grafické, tedy pokud se o nositeli uvedeného OJ píše, nikoli mluví; tam ovšem podle autorových zkušeností okrajové nejsou).

Nejrozsáhlejší, třetí část knížky tvoří "Výslovnostní slovník" (s.31-128),

uvádějící výslovnostní a gramatické údaje o téměř 1100 jménech anglických, irských, skotských a velšských literátů. U variantní výslovnosti se uvádějí všechny varianty (první je nejfrekventovanější). Dále je u všech OJ uveden tvar genitivu, určující jeho skloňovací typ, a přivlatňovací adjektivum. Ve výslovnosti i skloňování jsou zde důsledně uplatněny závěry úvodních teoretických statí.

Hodnota příručky J. Zemana a J. Kučery je především v tom, že je to popis současného úzu ve výslovnosti i skloňování OJ v hromadných sdělovacích prostředcích, který může být dobrým podkladem pro budoucí kodifikaci této dílčí oblasti. Užitečná jsou i shrnutí dosavadního stavu zpracování této problematiky (jak výslovnostní, tak gramatické), poukazující na možnosti řešení otevřených problémů.

Anna Jirsová

Diskuse

Poznámka k příspěvku J. Bartoška (JA 34, 1997, č. 3-4, s. 44-51)

Na s. 47 svého příspěvku J. Bartošek (dále jen JB) cituje M. Horníčka: ...Promiň, že pouhý Čech se ptá ryzího Moravana na gramatiku. Na s. 46 říká JB, že "každý lingvista i češtinář na střední škole ví, že odklon od spisovnosti v beletrii byl celosvětovou reakcí generace rozhněvaných mužů na stav světa..."

Tyto bizarní výroky moravského češtináře je těžké chápat jinak než jako myšlenky založené na přání. V prvním z nich snad nepostřehl ironii v původní formulaci zřejmě obsaženou; nemusíme hned psát o "primitivismu ve vědeckém diskursu", ale bude dobře znovu připomenout, že M. Horníček svůj jemný smysl pro humor uplatňuje dlouhou řadu desetiletí.

Druhý výrok přehlíží, že (pokud vycházíme ze situace daného jazyka, jak i JB žádá v úvodu stati) pro vývoj v češtině lze v tomto faktoru vidět jen posilu uvedené tendence. Odklon od spisovnosti v beletrii přece souvisí především s celkovým posilováním pozice obecné češtiny (OČ) v běžně mluvené řeči (nejen v situacích zcela soukromých nebo všedních). "Každý lingvista i češtinář na střední škole ví", že pronikání OČ do beletrie začalo dávno před tím, než se mladí muži rozhněvali. Je třeba uvítat, že už ani JB aspoň nezamlčuje, že k takovému posunu došlo. Ostatně o počátcích pronikání OČ do jazyka české prózy psala už M. Fundová v Naší řeči 48, 1965.

Mezi bohemisty je taky známo, že existuje přechodná vrstva tvarů ne plně spisovných, ale přitom ve standardním hovoru většiny mluvčích (zejména v Čechách) zcela běžných. Přesto bývá upozornění na tuto mezivrstvu špatně chápáno, jako by mohlo vyplývat jen ze snahy o "pospisovnění" této mezivrstvy, popř. OČ. Někteří "stoupenci spisovné češtiny" (JB, s. 44) nás proto označují jako "stoupence OČ", což snad má vést k dojmu, že jsme spíše odpůrci než stoupenci češtiny spisovné. Jak ale znovu ukazuje P. Sgall (v ČJL 1998), je to jinak: právě proto, že nám na spisovné češtině záleží, vidíme, že je zapotřebí sledovat její vývojové tendence a starat se o její problémy. Víme, že - i při oproštění ode všech vlasteneckých mýtů - mluvčím stav spisovné podoby mateřštiny jako základní

kulturní hodnoty není lhostejný a že obtíže dané složitým rozvrstvením češtiny se netýkají jen běžně mluvené řeči. Chceme naznačit, co může přispět k řešení následných problémů jazykové kultury, jejichž jádro se (jak píše M. Krčmová v Naší řeči 77, 1994, č. 2, s. 95) posunulo "od otázek kodifikace a jejího dodržování k problému rozvoje stylových norem jednotlivých... typů komunikátů".

Je třeba uznat, že jevy s knižním stylovým zabarvením nejsou stylově neutrální, a přestat s jejich vyžadováním v neoficiálním běžném hovoru (i když třeba probíhá v televizi nebo v rozhlase, veřejně, nebo ve škole). Snažme se dosáhnout toho, aby se i neutrální spisovné vyjadřování mohlo vyhnout více méně knižním (v terminologii J. Běliče "nemluvným") tvarům. To ovšem naprosto neznamená, že by knižní prvky měly zaniknout; má se právě jen přiznat jejich příznaková stylová povaha. Jinak by se opravdu mohlo stát, že by se jako typická sféra spisovného vyjadřování jevilo na prvním místě školní vyučování (což se dnes bohužel stává i předním bohemistům; B. Havránek i J. Bělič se takové charakteristice spisovné normy pečlivě vyhýbali). Za dnešního stavu se nedá věřit, že by spisovná čeština byla univerzálním kódem, vhodným pro všechny mluvní situace a všechny stylové funkce.

Běličova "mluvnost" nikdy nebyla myšlena ani chápána jako "chaotické blábolení", nýbrž jako protiklad papírovosti, knižnosti. Není potřeba se vracet k tomu, jak často v neoficiálních (i když třeba veřejných) situacích užívají větší nebo menší příměsi OČ tvarů nejen výtvarní umělci nebo hudebníci, ale i ti, kteří s jazykem přímo a nejzasvěceněji pracují, jako řada nejlepších českých beletristů. Máme snad v jejich vystoupeních vidět chaotické blábolení? Říká-li JB (s. 45), že "mluvit a psát spisovně je totéž jako vystoupit na mezinárodní konferenci...ve společenském oděvu," připomněl bych, že neobědvám každý den v oděvu s vázankou a taky uvedení umělci někdy vystupují před kamerou ve svetru ke krku.

Něco jiného jsou posuny tvarů z OČ do spisovné normy, ke kterým běžně dochází, jak to o lexikálních jednotkách výstižně napsal M. Jelínek (ve sb. Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti, Praha 1979, s. 109-121, zejm. s. 112n.). O OČ jako celku to velmi zřetelně vyslovil Havránek (SaS 16, 1955, s. 153-159): z OČ spisovný jazyk čerpá a obrozuje se, jinak by se stal ve svém vývoji uzavřeným. Tento nepreskriptivní přístup vytvořili, jak známo, na začátku třicátých let zakladatelé Pražského lingvistického kroužku, jejichž odkazu jsme nejen v tomto

směru pořád ještě mnoho dlužni.

Poučný je dosavadní vývoj diskusí mezi lingvisty; jeho základní body odpovídají hlavnímu trendu vývoje rozvrstvení češtiny od středověké převažující stratifikace územní přes období obrozenské diglosie (kdy byla OČ plná lexikálních germanismů a spisovné češtině se uvědomělé dámy učily ve zvláštních kurzech) přes členění národního jazyka na útvary k jeho členění do stylů (tento proces ovšem zdaleka není dokončený).

Už M. Vey chápal 'tchèque parlé' jako útvar se specifickou morfologií, tedy způsobem ve dvacátých letech zcela novátorským; byl ovšem tehdy osamocen. Vystoupení Pražského lingvistického kroužku v r. 1932 zahájilo otevřenou polemiku s orientací na funkční otázky stylů, proti tehdy ještě převažujícímu pohledu oddělujícímu "správnou" spisovnou normu od místních nářečí. Pak zpracovává B. Havránek zásadním a podrobným způsobem OČ ve vztahu k nářečím, ke spisovné normě i ke stylistickému členění; ukazuje existenci neplně spisovné hovorové vrstvy (ve které se jako stylově příznakové uplatňují téměř všechny prostředky OČ); charakterizuje OČ jako útvar bez úzkého místního omezení a upozorňuje, že vyšší vrstva OČ bezprostředně spisovnou normu ovlivňuje. Pokud chápal OČ jako interdialekt, může se to ovšem v přesném smyslu jeho definice (Nářečí česká, Praha 1934, s. 42) týkat jen dřívějších období, kdy i v Čechách ještě existovala rozlišená nářečí. Havránek (SaS 24, 1963, s. 259) však už uvádí, že "zejména za posledních třicet let se obecná čeština z interdialektu českého postupně dostává do úlohy obecně mluveného jazyka".

V padesátých letech přichází H. Kučera (ovšem v zahraničí) s charakteristikou běžné mluvy jako mluvy založené na oscilaci, na střídání tvarů spisovných s tvary OČ. I dnes je postup založený na tomto střídání základní možností, jak ve výzkumu důsledně vycházet ze situace daného jazyka a ne ze subjektivních pohledů. Kučerova oscilace je vhodným rámcem pro zachycování jevů mluvené řeči na základě empirického materiálového výzkumu a snižuje nebezpečí předpojatosti.

Diskuse v SaS na začátku šedesátých let, přes určitou (zejména počáteční) snahu o jednostrannost, o potlačení některých zjištění P. Sgalla (např. o pronikání OČ i do sféry neoficiálního sdělování odborného), vedla nakonec k poměrně širokému uznání OČ jako útvaru principiálně odlišného od místních nářečí. Od

šedesátých let je tu materiálový výzkum tohoto kolísání A. Trnkové, K. Kravčišinové-Králíkové, později L. Hammerové, J. Šonkové a dalších. V době diskuse v SaS přichází J. Běličem iniciovaný výzkum běžné mluvy a publikace M. Krčmové, R. Brabcové, B. Dejmka. I J. Chloupek dospívá k pohledu na celý vývoj jako na postupný přechod od členění územního k stylovému. Podstatný význam měla ve vývoji těchto diskusí ústecká konference o jazykové kultuře v r. 1980, na které A. Stich ukázal na existenci stylových mezer ve spisovné normě. Důležitá byla i řada dalších výzkumných aktivit na různých univerzitách v Čechách i na Moravě. Taky v anketě obnoveného Pražského lingvistického kroužku se znovu potvrdilo, že si mnozí mluvčí jsou vědomi přirozené tendence k dalšímu sbližování obou hlavních útvarů češtiny (viz Dokulil a Sgall, Naše řeč 75, 1992, s. 169-175).

K otevřené diskusi ovšem nebyly vždycky podmínky a v oficiální bohemistice namnoze znovu převládly pohledy starší. Upozorňuje-li JB (s. 46) na Havránkovo a Jedličkovo pojetí národního jazyka, je třeba vidět, že to bohužel není totéž, jako pojetí Mathesiovo a Jakobsonovo; jak zdůraznil zejm. Z. Starý, zatímco Mathesius směřoval především k liberalizaci jazykové kultury, proti preskriptivismu, soustředil se Havránek spíš na úroveň kodifikace a na stylové hodnoty jednotlivých tvarů. Odborné povědomí o OČ a o nutnosti jejího výzkumu jako velkého dluhu české lingvistiky bylo jak mezi dialektology (viz Havránek, SaS 16, 1955, s. 153-159), tak zejména v pedagogickém uplatnění bohemistiky do značné míry zatlačováno na okraj.

V posledních čtyřiceti letech bylo však přece jen za spisovné "uznáno" mnoho tvarů, které jsme se my starší ve škole odnaučovali. V nových mluvnicích a slovnících češtiny už byly tyto tvary označeny jako spisovné, vhodné aspoň pro běžný hovor a část mezer ve stylovém bohatství spisovné češtiny tak byla odstraněna. Jsou tu ovšem značné rozdíly mezi dnešním statutem jednotlivých skupin tvarů, srov. např. různé postavení tvarů jako *nemocích, říct* a tvarů jako *ho* (i pro neživotný a střední rod), nebo z jiných stran třeba *přepadnutí, kupujou, tadys byl, dej mně to, mě dnes viděl,* a původně hyperkorektního *oni sází* ve vztahu k *souvisejí, musejí*. Každá taková skupina má svou problematiku a pro bohemistiku se tu nabízí řada urgentních témat, jistě vhodných pro diplomové a disertační práce. Po tvarech, které byly takto "uznány", jsou jistě na pořadu další "neřešitelnosti"; v tomto bodě nemá úplně pravdu I. Nebeská, protože to, co nebylo vyřešeno, může

být řešeno příště nebo přespříště. Výstižnější je pohled Fr. Čermáka, který říká, že každá změna kodifikace přiznává status spisovnosti něčemu z toho, co minulá ještě zavrhla. Každá generace přispívá trochu (z obou stran) ke sbližování obou hlavních útvarů češtiny. Prognózy, které jsme uvedli (Hronek, Obecná čeština, Praha 1972; Sgall et al., Variation in language, Amsterdam 1992), se týkají právě tohoto procesu, který zahrnuje i postupné odstraňování mezer dosud v slohovém bohatství spisovné češtiny existujících.

Zůstává ještě řada otázek, o kterých se JB zmiňuje, např. pojem útvaru (Havránkem vytvořený jako nadřazený pojmům dialekt, interdialekt, spisovná norma, tedy jako celková norma, kód, ne pro hodnoty dílčích jevů, lexikálních jednotek aj.) nebo otázky jako "dominantní" postavení psané normy, vztah mezi OČ a "běžně mluvenou češtinou", výuka češtiny pro cizince, užitečnost počítačového korpusu textů aj. aj. Snad bude příležitost vrátit se k nim jindy. Plně souhlasím, že "má-li mít diskuse smysl, musí být založena na současné jazykové situaci"; to můžeme chápat jako naději, že v budoucnu dojde k podstatnému sblížení stanovisek.

Jiří Hronek

Významné životní výročí Libuše Olivové-Nezbedové

Není třeba připomínat, že pokud má být vědecká práce svými výsledky skutečně přínosná, nesmí být jen mechanicky vykonávaným souborem činností prováděných osm hodin denně v rámci stanovené pracovní doby, ale musí jít o tvůrčí proces, při němž se jaksi samozřejmě předpokládá vnitřní zaujetí pro věc a ochota věnovat se profesním problémům často i na úkor volného času. To ovšem vyžaduje značnou dávku osobního zanícení, sebekázně a obětavosti. Mezi lingvisty vyznačujícími se uvedenými vlastnostmi patří i letošní jubilantka, dlouholetá pracovnice Ústavu pro jazyk český AV ČR, PhDr. Libuše Olivová-Nezbedová, CSc. (nar. 23. 6. 1938).

Oblasti svého zájmu - onomastice (a v jejím rámci především toponomastice) - se věnuje už od dob vysokoškolských studií, kdy pod vedením V. Šmilauera zpracovala diplomovou práci o pomístních jménech na katastru města Chocně. Po ročním pedagogickém působení na SVVŠ v Rychnově nad Kněžnou nastoupila v září 1962 jako spolupracovnice J. Svobody do Slovanského ústavu ČSAV, kde byla pověřena úkolem zorganizovat soupis pomístních jmen z území Čech (tehdejší pracoviště Místopisné komise ČSAV bylo po reorganizaci Slovanského ústavu v r. 1964 převedeno do Ústavu jazyků a literatur ČSAV a v r. 1969 do Ústavu pro jazyk český ČSAV jako jeho onomastické oddělení). Na základě podrobných pokynů k provedení soupisu, které jubilantka vypracovala, byly v letech 1963 - 1980 shromážděny soupisy z více než 86 % českých obcí a osad. Jejich excerpcí vznikla rozsáhlá, téměř půlmilionová sbírka pomístních jmen (anoikonym).

I proto je tedy pro českou toponomastiku posledních několika desetiletí charakteristický silný akcent kladený na výzkum anoikonym. Řadou studií přispěla k rozvoji této onomastické subdisciplíny právě L. Olivová-Nezbedová. V centru jejího zájmu jsou různé jazykové i nejazykové aspekty pomístních jmen. V průběhu let se systematicky zabývala jejich slovotvorbou, etymologickými výklady jednotlivých anoikonym, určováním zaniklých osad na podkladě pomístních jmen, podrobně rozebrala jména cest. Poslední dobou jubilantku zaujalo zkoumání změn v

pomístních jménech po r. 1945, exonyma a kompozita v pomístních jménech a anoikonyma vzniklá z apelativních názvů porostů.

Významným toponomastickým počinem je vypracování indexu a retrográdního indexu lexikálních jednotek pomístních jmen (L. Olivová-Nezbedová - J. Matúšová, Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách, Praha 1991, L. Olivová-Nezbedová - J. Matúšová, Retrográdní index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách, Praha 1991) a vznik kolektivní monografie o pomístních jménech v Čechách (L. Olivová-Nezbedová - M. Knappová - J. Malenínská - J. Matúšová, Pomístní jména v Čechách. O čem vyprávějí jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest, Praha 1995), na nichž má jubilantka nezastupitelný koncepční a autorský podíl.

Vedle obecné charakteristiky anoikonym a historie jejich sběru na území Čech se v monografii L. Olivová-Nezbedová opět vrací k problematice českých jmen cest a k metodě určování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen. Aplikace Šmilauerovy metody malých typů na pomístní jména umožnila jubilantce podat v jedné z kapitol komplexní rozbor tvoření pomístních jmen sufixy ze jmen vlastních, první práci svého druhu nejen v české, ale i ve slovanské onomastice.

Přesto však jde, jak tvrdí sama jubilantka, "jen" o analýzu dílčích úseků anoikonymického materiálu, jehož zpracování bude završeno v připravovaném Slovníku pomístních jmen v Čechách, díle, které pod vedením L. Olivové-Nezbedové začíná vznikat.

O významu, jaký je přikládán jubilantčině práci, svědčí členství L. Olivové-Nezbedové v předsednictvu Onomastické komise AV ČR (dříve Místopisné komise ČSAV), v Názvoslovné komisi při Českém úřadu geodetickém a kartografickém a funkce tajemnice subkomise pro slovanskou onomastickou terminologii při Mezinárodním komitétu slavistů. V rámci posledně jmenované činnosti se výrazně podílela na vytvoření slovanské onomastické terminologie (viz Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika, Skopje 1993).

Bez L. Olivové-Nezbedové by se jen těžko obešlo vydávání jediného českého onomastického časopisu (do r. 1982 Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, v letech 1983 - 1994 Onomastický zpravodaj ČSAV, od r. 1995 Acta onomastica), v jehož redakci působí od r. 1971, nejprve jako členka redakční rady, v letech 1974 -

1993 jako výkonná redaktorka, od r. 1994 jako vedoucí redaktorka. Její přesnost a pečlivost i neúnavné ověřování správnosti uváděných údajů jsou zárukou vysoké úrovně časopisu, který je ceněn jak domácími, tak i zahraničními odborníky.

Do dalších let jubilantce přejeme, aby se ve zdraví a s elánem mohla nadále věnovat svému povolání i celoživotní zálibě - onomastice.

Milan Harvalík

Slovník - práce, která může trvat celý život

Dovolili jsme si v názvu parafrázovat mezititulek jedné z kapitol knihy Ako funguje svet?[1] - přesně totiž vystihuje dosavadní pracovní dráhu Vladimíra Mejstříka, promovaného pedagoga, který 17. listopadu tohoto roku slaví své 60. narozeniny.

Jubilant se narodil v roce 1938 v Třebechovicích pod Orebem. Po maturitě nastoupil v roce 1956 na Vysokou školu pedagogickou (fakulta společenských věd), kterou ukončil v roce 1960 v oborech český jazyk - dějepis. Zatímco historie zůstala jeho koníčkem, český jazyk se stal jeho celoživotním posláním. Po ukončení vysoké školy krátce působil jako učitel češtiny na Střední škole pro slabozraké v Praze 1 a poté v roce 1962 nastoupil do Ústavu pro jazyk český, nejdříve na dvouletý studijní pobyt, posléze jako řádný člen lexikografického oddělení. V. Mejstřík se začlenil do kolektivu, který pracoval na Slovníku spisovného jazyka českého (rukopis byl tehdy rozpracován do hesla "prokouzliti"). Kromě zpracovávání jednotlivých hesel se podílel na redakčních úpravách a na jazykových korekturách slovníku. Jak namáhavá je práce lexikografa, poznával pod vedením M. Helcla za pomoci skvělých kolegů, k jakým bezesporu patřili K. Kozlová, J. Filipec, M. Churavý, J. Machač, L. Kroupová a další. Zpočátku vycházel Slovník spisovného jazyka českého po částech, v sešitech. V. Mejstřík na stránkách Naší řeči pravidelně informoval čtenáře o obsahu a zajímavostech jednotlivých sešitů - první informace vyšla v roce 1963[2], poslední v roce 1971[3]. V těchto příspěvcích kladl autor důraz zejména na tvaroslovné a pravopisné údaje obsažené ve slovníku, na popis slovesných vazeb a všímal si rovněž slov označených jako slangová, terminologická, publicistická ap. Připomeňme ještě, že právě SSJČ byl v roce 1972 oceněn Cenou ČSAV.

V tomto období publikuje V. Mejstřík na stránkách Naší řeči a Slova a slovesnosti několik článků, některé ve spolupráci s L. Kroupovou. Chceme připomenout především obsáhlou strukturní klasifikaci a charakteristiku hybridních

[1] *Ako funguje svet? Readers Digest Výber, spol s.r.o. Bratislava 1998.*
[2] *Z 20. sešitu Slovníku spisovného jazyka českého. Naše řeč 46, 1963, s. 216-219.*
[3] *Z posledního, 40. sešitu Slovníku spisovného jazyka českého. Naše řeč 54, 1971, s. 264-270.*

složenin v článku "Tzv. hybridní složeniny a jejich stylová platnost"[4] a příspěvek "K otázkám tzv. centrálního významu při synchronním lexikografickém popisu významové struktury polysémních slov"[5], v němž jsou diskutovány základní otázky lexikografické práce. Publikuje rovněž řadu příspěvků v rubrice "Drobnosti".

Těžištěm jeho práce však zůstal slovník - lépe řečeno slovníky. Ve druhé polovině 60. let začaly práce na Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost[6] pod vedením J. Filipce, kterých se V. Mejstřík účastnil jako sekretář redakce a člen autorského kolektivu, byl pověřen rovněž dílčí redakcí slovotvorného členění slov v heslových statích a vypracoval přílohu Slovotvorný přehled. Slovník byl oceněn jazykovědným kolegiem ČSAV.

Poté začaly práce na Slovníku české frazeologie a idiomatiky[7], kterých se V. Mejstřík účastnil opět jako člen autorského kolektivu (Přirovnání), posléze i jako dílčí redaktor (Výrazy neslovesné). SČFI obdržel v roce 1989 Cenu ČSAV.

V. Mejstřík se autorsky podílel na zpracování 1. dílu Mluvnice češtiny[8], a to kapitoly Tvoření slov, ve které zpracoval část Odvozování sloves příponami a typy smíšené a Tvoření slov skládáním.

V září 1990 byl V. Mejstřík jmenován hlavním redaktorem 2. vydání Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost - slovník vyšel v roce 1994 s mnoha opravami a doplňky - vždyť od vydání prvního uplynulo 16 let. Vzápětí vychází slovník další - v roce 1995 Akademický slovník cizích slov, na němž V. Mejstřík pracoval jako spoluautor a redaktor, provedl rovněž revizi grafické úpravy (s M. Churavým).

Rozsáhlým projektem lexikografického oddělení v posledních letech byl grant Popis nové slovní zásoby s využitím počítačové techniky (pod vedením O. Martincové), jehož výsledkem je - opět - slovník: Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Vedle svého autorského podílu působil V. Mejstřík jako člen užšího redakčního kolektivu. Zde je na místě podotknout, že v průběhu grantových prací došlo v oddělení k řadě personálních změn a pro nové členy kolektivu byla společná práce s V. Mejstříkem přínosem, jak po stránce odborné, tak i prostě

[4] *Naše řeč 48, 1965, s. 1-15.*
[5] *Slovo a slovesnost 30, 1969, s. 293-308. (s L. Kroupovou).*
[6] *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha 1978.*
[7] *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Praha 1983, 1988.*
[8] *Mluvnice češtiny. Praha 1986.*

lidské. Svou laskavostí, ochotou poradit, odbornými znalostmi a zodpovědným přístupem přispěl významnou měrou k vytvoření nového lexikografického týmu, v němž - jak doufáme - se cítí dobře a bude v něm i nadále pracovat.

Přejeme našemu kolegovi V. Mejstříkovi především hodně zdraví, pevné nervy, které jako lexikograf potřebuje, pohodu, optimizmus a energii k splnění dalších tvůrčích záměrů.

Zdeňka Tichá, Albena Rangelova